

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Darius Antanavičius

3

UDK 930.2(093)

Is81

Knygos rengimą ir leidimą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
Sutartis Nr. LIT-1-4

Recenzavo

Mindaugas Paknys (*Lietuvos kultūros tyrimų institutas*)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus

(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf

(*Kylio universitetas*)

Rimvydas Petrauskas

(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė

(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

TURINYS

Pratarmė	7
--------------------	---

Straipsniai

Artūras Dubonis

Kelios Lietuvos istorinės geografijos XIII–XIV a. problemos: tarp teorijos ir šaltinių tyrimų praktikos	11
On some problems of 13–14th c. Lithuanian historical geography: between a theory and a practical investigation of the sources. <i>Summary</i>	21

Darius Baronas

Žemaičių krikštas Jono Dlugošo „Kronikos“ šviesoje	23
The conversion of Žemaitija to the Roman Catholic faith as seen through the chronicle of Jan Długosz. <i>Summary</i>	30

Tomas Čelkis

Privačios žemėvaldos ribų nustatymas ir žymėjimas XV–XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje	31
Grand Duchy of Lithuania private land-ownership lines setting and marking in the 14th – 16th centuries. <i>Summary</i>	58

Reda Bružaitė

LDK parapinės dvasininkijos ir pasauliečių teisminiai ginčai XVI a. (Lietuvos Metrikos teismų bylų knygų duomenimis)	59
Lawsuits between parish clergy and lay persons in the 16th century in the light of the court records books of the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	83

Raimonda Ragauskienė

„Dingę istorijoje“: XVI a. LDK privačių archyvų dokumentų dinamika	85
“Lost in history”: the movements of documents within the private archives in the Grand Duchy of Lithuania in the 16th century. <i>Summary</i>	109

Darius Antanavičius

„Cnotliwy Litwin“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai	111
The work „Cnotliwy Litwin“ (1592): its author and sources. <i>Summary</i>	127

Živilė Nedzinskaitė

LDK jėzuitų retorikos ir poetikos paskaitų rankraščiai: teorijos ir praktikos dermė	131
The manuscripts of Jesuit courses of study in rhetoric and poetics in the Grand Duchy of Lithuania: a harmony of theory and practice. <i>Summary</i>	151

Agnė Railaitė

Jonas Skarulskis ir jo ryšiai su Kantakuzenais: Kauno maršalaičio vestuvių epitalamijo tyrimas	153
John Skarulskis and his relationship with the Cantacuzenes: a study in the epithalamium of the son of the marshal of Kaunas. <i>Summary</i>	164

Adam Stankevič

Skilusių tribunolinių seimelių problema ir jos sprendimas 1779 m.	167
The problem of duplication of the Tribunal dietines and their resolutions in 1779. <i>Summary</i>	178

Šaltinio publikacija

Irena Valikonytė

Pirmasis Lietuvos Statutas Žemaitijoje	179
The First Statute of Lithuania in Žemaitija. <i>Summary</i>	194

Recenzijos

V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, <i>Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.</i>	195
<i>Akty cechów wileńskich 1495–1759</i>	199
<i>Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimų dokumentai.</i>	202
<i>Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m. = Visitatio decanatus Pobojscensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vilnensis A. D. 1782–1784 peracta</i>	207
Santrumpos	213
Apie autorius.	215
Autoriams	217
Guide for Authors.	221

PRIVAČIOS ŽEMĖVALDOS RIBŲ NUSTATYMAS IR ŽYMĖJIMAS XV–XVI A. LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE

Tomas Čelkis

Straipsnyje nagrinėjamas privačių valdų ribų žymėjimas ir jų samprata LDK. Žemės ribų sampratos pobūdis klasifikuojamas pagal jų funkcijas. Ribos, apibrėžiančios individualios šeimos valdą, žymėjo jos teisę į tam tikrą žemės nuosavybę ir apsaugą, kurią buvo pripažinę „kaimynai“. Taip pat šaltiniuose minimos išplėstinės sampratos teritorinės erdvės, kurios apibrėžė tam tikrą mažesnių individualių valdų visumą, pavyzdžiui, laukas (gimininės struktūros bendruomenės vienetas), valsčius ar žemė, į kurių sudėtį pateko ir bendro naudojimo žemės *almendos*¹. Tai rodo tam tikrą „bendros“ žemės nuosavybės sampratą. Tokie teritoriniai vienetai irgi turėjo ribas, teikiančias erdvei „formą“ ir saugančias nuo „kitų“ bendruomenių pretenzijų į tas valdas. Nuosekliai ši klausimą aiškinančių tyrimų nėra, bet galima manyti, kad bendro naudojimo *almendų* ribų klausimai buvo bendruomenės interesas. Susikūrus Lietuvos valstybei ir pradėjus klostytis „niekieno žemių“ valdovo regalijai, o kartu ir „aukščiausios“ žemės nuosavybės sampratai, ji palengva apglėbė didesnes ir mažesnes gyvenamas ir negyvenamas teritorijas². Pasak Artūro Dubonio, dėl šios aplinkybės klostėsi disponavimu žemėvalda reguliuojamosios normos ne tik giminėje, bet ir valstybės lygmeniu³. Skverbtis į dykras jas kolonizuojant be valdovo leidimo nebuvo galima. Vienas to pavyzdžių yra Vytauto žemės reforma, kai už karo tarnybą pradėtos dalyti žemės su gyventojais – veldamais. Kita vertus, kaip jau minėta, egzistavo teritorinės organizacijos struktūrą žyminčios ribos (laukų, valsčių, pilių ir jų apygardų). Kuriantis valstybei, jas galima vadinti tam tikra „protoadministracija“, kurios rezultatas 1564–1566 m. teisminė-administracinė reforma padalijo LDK teritoriją į administracinius vienetus. Tekste „teritorinio ir

1. Žr. E. Gudavičius, „Baltų alodo raida“, *Lietuvos europėjimo keliais*, sudarė A. Bumblauskas, R. Petrauskas, Vilnius, 2002, p. 87–99; E. Gudavičius, „Baltų alodo paveldėjimas ir disponavimas juo“, ten pat, p. 100–111; H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego*, t. 1, Wilno, 1931, p. 96–120.

2. Žr. E. Gudavičius, „Baltų alodo raida“, p. 112–123.

3. Apie žemėvaldą LDK žr. A. Dubonis, „Žemėvalda“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius, 2001, p. 785–794.

administracinio“ pobūdžio ribų sampratos analizės atsisakyta, nes jų samprata ir pobūdis turėjo kitą reikšmę ir paskirtį nei žemėvaldoje. Čia nagrinėjamos tik žemėvaldos ribų nustatymo aplinkybės, jų pobūdis ir samprata.

Svarstant žemėvaldos atribojimo klausimus, reikia skirti ribų sukūrimo ir nustatymo aplinkybes: ribų nustatymas dėl jų susitarus patiems bendraribiams; normatyvinis „reguliuojamasis“ ribų nustatymas, kai žemių valdų ribas nustato valstybės pareigūnai (valstybės teismai). Pastarajam ribų nustatymo pobūdžiui reikia priskirti ir valdovo privilegijomis suteiktą žemių (dykrų) atribojimus.

Šio tyrimo uždaviniai: a) žemėvaldos ribų samprata ir jų ženklavimo technika. Gautas rezultatas – atskleista ribų sampratos kaita – leidžia geriau suprasti jų nustatymo procedūrą; b) ribų nustatymas dėl jų susitarus bendraribiams, nesikreipiant į trečios šalies „arbitražą“. Dėmesys telkiamas į „susitarimo“ dėl ribų sampratą; c) privačių valdų ribų nustatymo procedūra dalyvaujant valstybės pareigūnams arba teismų institucijoms: vykdytojai, „teisingų“ ribų nustatymo būdas, ženklintojai.

Nagrinėjant ribų nustatymo procedūrą, apsiribojama glaustu ribų žymėtojų ir vykdytojų aptarimu: jie išvardijami ir pristatomos jų „kompetencijos“. Platesnis procedūras vykdžiusių pareigūnų ir teismų institucijų klausimų svarstymas skatintų tam tikrą teisinės sistemos LDK problemų analizę.

Istoriografijoje ribų sampratos ir reikšmės žemėvaldoje problema tirta mažai. Witoldas Kamienieckis, nagrinėdamas LDK privačios žemėvaldos klostymosi klausimus, apžvelgė žemių ribų žymėjimo bruožus⁴. XVI a. viduryje kilusį ginčą tarp karalienės Bonos ir Jono Radvilos dėl Belsko dykrų ribų yra aptaręs Janas Jakubowski⁵. Edvardas Gudavičius savo knygoje apie žymenis ir ženklus Lietuvoje bendrais bruožais aptarė ir žemių ribų ženklimą⁶. Išskyrus šiuos senokai parengtus darbus, nauji tyrimai neplėtojami.

Imantis šios problemos analizės būtina peržiūrėti plačią šaltinių bazę. Naudojami šaltiniai yra ankstyviausios Vytauto laikų žemių donacijos, kuriose atsispindi asmenims suteiktų valdų ribų samprata⁷. Plačiausiai naudojama LM publikacijų medžiaga, ypač Teismų bylų knygos, kuriose gausu duomenų apie ribų pažeidimus, ginčus dėl ribų, jų nustatymo procesus. Tačiau LM knygų sudarymo specifika skatina panaudoti ir Užrašymų knygas, kuriose taip pat įrašyta ginčų dėl žemių ribų ir jų sprendimo būdų, valdovo dovanotų žemių asmenims patvirtinimų. Šiam darbui svarbūs šaltiniai yra Lietuvos Statutai, ypač Pirmasis (1529 m.) ir Antrasis (1566 m.),

4. W. Kamieniecki, *Rozwój własności na Litwie w dobie przed I Statutem (Studia historyczno-gospodarcze)*, Kraków, 1914.

5. J. Jakubowski, „Przykład zmienności granic administracyjnych na Litwie w w. XVI“, *Ateneum Wileńskie*, t. 10, Wilno, 1935, p. 161–164.

6. E. Gudavičius, *Žymenys ir ženklai Lietuvoje XII–XX a.*, Vilnius, 1980, p. 91–98.

7. Daugiausia šių dokumentų yra Vytauto laikų dokumentų rinkinyje: *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi Magni ducis Lithuaniae 1386–1430*, wyd. J. Ochmański, Warszawa–Poznań, 1986.

nes juose fiksuojamos žemėvaldos, teismų procedūrų teisinės normos atskleidžia valdų ribų lokalizavimo procesą. Reikia pridurti, kad šaltiniai lemia ir darbo chronologines ribas, nes pirmieji dokumentai, apžvelgiantys privačios žemėvaldos klausimus, buvo surašyti Vytauto laikais. Tačiau baigtinę laikotarpio ribą – XVI a. antrąją pusę – lėmė šalies vidinės kolonizacijos brandos faktas ir LDK teisminės ir administracinės reformos įgyvendinimas.

Žemės ribų samprata XV–XVI a.

Ribų žymėjimas ir ženklinimas priklausė nuo demografinės gyventojų kiekybės, praktinio žemės įsisavinimo lygio ir vidinės kolonizacijos plėtros. Tankiai gyvenamose teritorijose ribas žymėti buvo būtina siekiant atriboti „kaimynines“ žemių valdas, bet plačiąja prasme miškų masyvai, įsispraudę tarp tokių gyvenviečių, ir buvo pirmosios jas skiriančios „teritorinės ribos“⁸. Dokumentų apie ankstyvasias ribas ir jų žymėjimą yra nedaug. Ankstyviausi duomenys randami Vytauto laikų donacijose, kai bajorams buvo pradėtos dalyti žemės už karo tarnybą. Apskritai tokių suteikčių yra nemažai, bet dokumentų, fiksavusių užrašytų valdų ribas, tik keletas. Vytauto donacijose minimų žemių valdų lokalizacija (pvz., dykroje) nurodoma kartu su tam tikrais geografiniais objektais, kurie, kaip matyti, buvo jų lokalizacijos gairės: *darovane y na puszcza w Gorzdach nad rzeką Namin na granicy Nemeckiej przez Withułda*⁹; *нуца подле реку Онуцы*¹⁰. Tuo metu dėl menko gyventojų tankumo buvo daug neišsavitų žemių, todėl jų ribos nereikšmingos. Juo labiau kai valdovas užrašydavo teritorijas dykrose, kuriose bendraribių „kaimynystė“ buvusi retai. O tankiai gyvenamose teritorijose neabejotinai reikėjo atriboti individualias žemių nuosavybes. XVI a. šaltiniuose minimi tikslūs atribojimo ženklai – ežios: *и mezi поорати казалъ; и mezi показилъ и поораль*¹¹. Pasak E. Gudavičiaus, tai buvo vieni seniausių riboženklių, skyrusių bendraribių žemes¹².

8. Apie dykras žr. W. Kamieniecki, *Rozwój własności na Litwie*, p. 45–54. Analogiška padėtis buvo viduramžių Europoje (žr. R. Fossier, *Enfance de l'Europe Xe - XIIe siècle. Aspects économiques et sociaux*, t. 1, Paris, 1982 (ed. 2), p. 137–140).

9. *Vitoldiana*, nr. 79, p. 78 (1511 m. Žygimanto I ankstesnės privilegijos Mykolo Kęsgailos žmonai patvirtinimas); J. Jablonskis, „Nauji Vytauto laikotarpio aktai“, *Praeitis*, t. 2, Kaunas, 1932, nr. 19, p. 23.

10. Ten pat, nr. 17, p. 22; *Vitoldiana*, nr. 80, p. 79; nr. 86, p. 83.

11. *Литовская Метрика (RIB, t. 20)*, С.-Петербург, 1903, nr. 79, p. 104 (be datos, 1510–1517 m.): „и mezi поорати казалъ...“; nr. 380, p. 1102: „и mezi показилъ и поораль...“. Panašios nuomonės laikosi ir Witoldas Kamienieckis (žr. W. Kamieniecki, *Rozwój własności na Litwie*, p. 14–15). Taip pat žr. *Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstas senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis*, t. 2, d. 1, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, E. Gudavičius ir kt., Vilnius, 1991, p. 224 (8 sk., 8 str.). Tekste naudojama PLS vertimu: *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, E. Gudavičius, Vilnius, 2001.

12. E. Gudavičius, *Žymenys ir ženklai*, p. 91.

Tokiais ženklais naudotasi „smulkiojoje“ žemėvaldoje, pavyzdžiui, atribojant kelis arimų laukus ar pievas. „Stambiojoje“ žemėvaldoje didelių žemės plotų, aprėpiančių pievas, miškus, pelkes, riboženkliai buvo stambūs geografiniai objektai. Priklausomai nuo gyventojų tankumo teritorijose naudotas atribojimo technikos detalumas. Tai liudija 1416 m. Vytauto dokumentas, kuriame aprašytos valdų ribos: *villas nostras Korczzin et Sthczzelaczin in terra Drohiczinensi in fluwio Kaman-ka sitas et iacentes, cum omnibus utilitatibus [...] in graniciis suis et gadubus longe late et circumferencialiter sunt limitate et distincte*¹³. Čia jau minimos žemės ribos ir dirbtiniai ženklai (*gadubus*), taip pat nurodoma upė, prie kurios yra valda. Panaši ribų samprata atsispindi Ldk Švitrigailos privilegijoje, kuria jis Jonui Mušatai davė valdyti kaimą Lucko pavietai, ir pateiktas jo ribų aprašas: *што была земля одышла от Склиня къ Блудову у десетину, и на то есмо опять привернули Склиня по Высокую могилу, едучы к Пустомыту, а дуброва вся с нашими ловы по Горуховскую дорогу, а старое ставище велели быти есмо зоставити пану Данку Мукосеевичу, а потомъ велели есмо зоставити пану Ивану Мушате къ десетинному берегу, к бискупницъкому*¹⁴. Dalis ribų abstrakčios, išvardyti pagrindiniai geografiniai objektai. Tačiau valda buvo sąlygiškai tankiai apgyvendintoje teritorijoje, nes tai liudija „dirbtiniai“ ženklai: kelias¹⁵, kaimyninės valdos.

Žemių ribų sampratos ir ženklinimo kaitai turėjo įtakos XVI a. LDK įsibėgėjusi vidinė kolonizacija, dėl kurios klostėsi žemėvaldos „kaimynystė“ (konkrečiau stambiojoje žemėvaldoje). Ribos, tapusios būtina žemės nuosavybės apsaugos priemone, liudijo asmens teisę į atitinkamą valdą. Tačiau nereikia manyti, kad šis procesas visur buvo tolygus. 1518 m. valdovo privilegija Fedkai Bagdonavičiui Chrebtavičiui užrašyto Leipalingio dvaro ribos: *уверхъ Перстуну речъки и от речъки по середине того болота, с которого болота встала Медведица речъка, и по тому болоту до Гринка Ходкевича границы и до дороги великое, што идет отъ Городна к реце Кмите, а с тое дороги просто в Сторожину болотечъко, мимо Раневъ колодез, а отъ Сторожина болотечъка в Перстуну жъ речъку, а по тои речъце Перстуну до того же дворца*¹⁶. Iš esmės ribas atitiko upės,

13. *Vitoldiana*, nr. 90, p. 86.

14. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1540–1543). Teismų bylų knyga 12*, parengė I. Valikonytė, I. Šlimienė, S. Viskantaitė-Saviščevienė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2007, nr. 163, p. 151.

15. Ribų žymėjime kelių minėjimas byloja, kad teritorija buvo kolonizuota. Gyvenamose teritorijose susidarius žemės nuosavybių „trinčiai“, nebebuvo galima ribas žymint apsiriboti geografinių objektų gairėmis taikantis prie jų, todėl ribos buvo ženklinamos specialiai sukurtais riboženkliais. Dažnas kelių minėjimas rodė gyvenimo „cirkuliacijos“ intensyvumą teritorijose. Cirkuliacijos sąvoką istorinėje geografijoje įtvirtino Friedrichas Ratzelis, ja jis apibrėžė bendruomeninę ir politinę veiklą – bendrų interesų saistomą „komunikaciją“ tam tikroje teritorijoje (apie tai žr. A. G. Hückel, „La géographie de la circulation selon Friedrich Ratzel“, *Annales de Géographie*, nr. 84 (15), Paris, 1906, p. 401–418).

16. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašimų knyga 25*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 1998, nr. 35, p. 100.

pelkės, miškai, minimas tik vienas „dirbtinis“ riboženklis – kelias. Panaši ribų samprata atsispindi 1522 m. valdovo privilegijoje aprašyta dykros Gardino girioje (prie Prūsijos sienos) riba: *отъ небожьчика пана воеводы виленьского границы Раугородское, отъ реки Пруски к Вишневьскои дорозе, а Вишневьскои дорозе, а Вишневьскою дорогою просто до реки Довьспуды, уверхъ реки Довьспуды по Сотеву стежьку, а Сотевою стежькою у Немецькую границу, а Немецькую границую в реку Пруску*¹⁷. 1522 m. Gardino girioje vieną Stobinkų dvaro ribos dalį atitiko tik geografiniai objektai (upės, ežerai, pelkės, kalvos)¹⁸. Pastarieji XVI a. ribų pavyzdžiai, palyginti su minėtais Vytauto ir Švitrigailos laikų ribų aprašais, mažai skiriasi. Tai rodo, kad šios ribos driekėsi, kaip buvo nurodyta, dykrose – nekolonizuotose teritorijose. Galima pridurti, kad suteiktų žemių ribų aprašymai, kurių kai kurios ribos pažymėtos tik geografiniais objektais, iš esmės rodo, kuria kryptimi „slinko“ vidinė kolonizacija. Tokios ribos į „dykrų pusę“ buvo tam tikro „administracinio“ pobūdžio, nes skyrė privačią nuosavybę nuo valdovui priklausančių „niekieno“ žemių. Jos buvo kontrolės priemonė, leidžianti monarchui varžyti savivaliavimą žemėvaldoje. Praktika rodo, kad tokių dalykų būta ir smulkiojoje, ir stambiojoje žemėvaldoje¹⁹.

Tankiau kolonizuotose teritorijose, kur daug laisvos žemės nebuvo, besiribojančių „kaimyninių“ žemių ribų samprata klostėsi palengva. Antai viename 1538 m. dokumente įterptame 1513 m. Vladimiro seniūno rašte minimos Svinuchų dvaro ribos: *отъ Кримеша з долины, где граница вышла дорогою Володимерскою по старые поля Вяловицькие, а по Цевелицькие поля, а потомъ по Заечицькие и Волковицькие поля, далеи тамъ пошел в Овьские старые поля*²⁰. Matyti, kad dvaras ištiesai apsuptas individualios nuosavybės žemių valdų. Susiklosčius „kaimyninių“ nuosavybių „trinčiai“, rūpintis geriau ir tiksliau atriboti, paženklinti valdas. 1511 m. privilegija valdovas Merkinės gyventojams davė dykrą, kurios vieno ruožo ribą atitiko Nemuno upė, o jau kitame upės krante, kaip nurodyta, buvo Glinskių miškas²¹. Ribą atitiko ideali upės vagos „linija“, bet ne visada buvo galima ribas žymėti atsitiktinai randamais geografiniais objektais, reikėjo „taikytis“ prie esamų aplinkybių, o tai trukdė racionaliam erdvės „administravimui“. Juo labiau kylant žemės vertei, kaip matyti iš teismų bylų, bylinėtasi dėl mažiausių žemės plotelių. Šios priežastys vertė atribojamas žemes ženklinti dirbtiniais ženklais. 1529 m. atribojant Topčikalų, Košelių ir Vervečkų dvarus Belsko paviete, naudoti dirbtiniai

17. Ten pat, nr. 66, p. 126; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 2001, nr. 243, p. 255 (1523 m.).

18. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 72, p. 130.

19. Žr. *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, Vilnius, 1995, nr. 207, p. 153 (1536 m.); J. Jakubowski, „Przykład zmienności granic...“, s. 161–164.

20. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 234, p. 285.

21. Ten pat, nr. 76, p. 133.

ženklai bei minimos „senosios“ ribos (*по старым гранем*)²². Žymint vieną ribos dalį buvo patvirtinti 47 „seni“ ženklai medžiuose, dar padaryti 42 nauji ir sukasta 13 žemių kauburių-kapčių²³. Ženklinant kitą ruožą, patvirtinti rasti „seni“ riboženkliai ir papildomai paženklinta naujais: *копъцы закопали, и гран поновили*²⁴.

Nustatant ribas, pastebimai atsiskleisdavo „senoji“ ir „naujoji“ teritorijų dalijimo sampratos. „Senųjų“ ribų ženklinimas papildomais riboženkliais rodo gyvenamos teritorijos struktūros kaitą, kartu ir erdvinio sambūvio „samplaiką“. 1522 m. nustatant ribas Markove, minimas „Vytauto kelias“ (*дорогою Витовътовою*), nuo kurio buvo pradedama žymėti riba²⁵. 1523 m. žymint dykrų ribas Merkinės valsčiuje prie Leipalingio dvaro, minimas jotvingių kunigaikščio „Skomanto kelias“ (*по Скумонтову дорогу*)²⁶. XVI a. aprašant Belsko ribas, minimas „senas kaimas“ (*село старое седум*)²⁷ (šaltiniuose pastaroji apibrėžtis itin reta). Tai rodo, kad gyvenamų teritorijų struktūros buvo pastovios arba kito labai lėtai. Vadinasi, tam tikra prasme to meto erdvės sampratoje galiojo „senovės“ kriterijus²⁸. Kita vertus, ribų aprašymo dokumentuose pasitaiko, kad sąvoka „senos ribos“ vadinamos ne tokios jau ir „senos“, o kuri laiką prieš tai buvusios ribos. XVI a. 5-ąją dešimtmetį Kauno pavieto Skarulių bajorams atriboiant žemę, šie parodė ankstesnių ribų, nustatytų Trakų vaivadais esant Grigaliui Astikui, ženklus pušyse, kurias buvo pažymėjęs valdovo dvarionis Matvejus Ordinecas²⁹. Tačiau bet kuriuo atveju tai rodo, kad kas kartą pažymimos papildomais ženklais ribos vis labiau panėšėjo į „linijas“. 1594 m. Sudervės dvaro žemių ribų aprašymas byloja, kad beveik visos jos dalys turi bendrą ribą, ir, o tai svarbiausia, ypač daug kelių, žyminčių intensyvią gyvenimą teritorijoje³⁰.

Kalbant apie ribų žymėjime naudotus dirbtinius ženklus, nereikia manyti, kad buvo atsisakoma geografinių ženklų, esant būtinybei jais teko naudotis. Vieni senesnių dirbtinių ženklų, kaip jau minėta, buvo ežios (vagos): *и присудил мне на немь три рубли грошей за поле, што ми между зъораль*³¹. 1523 m. Legutų dvaro

22. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašų knyga 19, parengė D. Vilimas, Vilnius, 2009, nr. 30, p. 84.

23. Ten pat.

24. Ten pat, p. 85.

25. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25, nr. 214, p. 267.

26. Ten pat, nr. 34, p. 99.

27. MAB RS, f. 16, b. 14, l. 18 (XVI a. dokumentas).

28. Apie „senovės“ sampratą geografinės erdvės suvokimo kontekste žr. M. Кром, „Старина“ как категория средневекового менталитета (по материалам Великого Княжества Литовского XIV – начала XVII вв.), *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей*, t. 3, Київ, 1994, p. 73, 80.

29. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12, nr. 177, p. 158: „указали нам знакъ на сосне, где панъ Ордынецъ граничил“.

30. Акты Виленского гродского суда (АВАК, т. 8), Вильна, 1875, nr. 5, p. 13.

31. Литовская Метрика, т. 1, nr. 172, p. 231; nr. 79, p. 104. Taip pat žr. PLS, p. 224 (8 sk. 8 str.).

ribos ženklintos ženklais medžiuose, sukastais žemių kauburiais (kapčiais): *от того копца – гран в дубе*³². 1525 m. atribojant Nerevo dykrą Belsko giriose taip pat buvo ženklinami medžiai ir sukasami kauburiai: *до речки Заболотянънки, сорокъ без дву, у стоячом дереве, а мижы тыми гранми чотыры копъцы закопати*³³; *тых границь которыи в дерева кладены*³⁴. 1542 m. žymint žemių ribas Vladimiro valsčiuje: *копцы закопали и границы зарубали*³⁵. 1542 m. ribojant Zelvės žemėse: *от Петы и границы пана Пацовы, и от езовъ их Коровинских на реце Зальви [...] в Дубокъ и в Камень Великий по Мокред [...] через дорогу едучы до церкви и через Великую дорого*³⁶; *копцы вчынили, праве от могилокъ на конецъ соснежка аж у грань пана Поцову по езы*³⁷. Pasitaikydavo tokių didelių kapčių, kad ant jų sulipę bylininkai spręsdavo ginčus: *А при томъ тежъ часе, кгда панъ лесничій тотъ лесъ Саловъ – Грудъ обводилъ, ставши на коцу при той дорозе помененой [...] приятель княгини Вишневецкое панъ Флоріанъ Зеленскій съ поддаными ее милости* (1599 m.)³⁸. Įstabu, kad dažniausiai ženklinti pasirenkami medžiai būdavo ąžuolai, alksniai, pušys arba medžiai, pasižymintys upatybėmis (dreviniai – su bičių drevėmis, šimtamečiai ąžuolai, nudžiūvę, žaibo trenkti ir kt.), juose iškapojami ženklai, pvz., kryžiai³⁹. Rečiau, bet pasitaiko ženklinamų akmenų: *а иные границы вказали въ камни выбитые* (1497 m.)⁴⁰. Šlapiose vietose, kaip antai pelkėse, riboženkliais buvo naudojami akmenys arba akmenų krūsny: *оказали намъ гурбу каменя заметаного въ речце* (1542 m.)⁴¹. 1585 m. Sudilovo žemės Polocko paviete ribas žymėjo *конецъ каменный; и мокрадю в камень*⁴². 1594 m. Sudervės dvaro žemių ribų aprašyme minima *до камня, на болоте лежачого*⁴³. Pasitaikydavo, kad ženklinant ribas šlapiose vietose buvo supilami tik žemių kauburiai⁴⁴. Kalbant apie ribų žymėjimą sausumoje dera pasakyti, kad jos žymėtos ir vandenyje. Tokiu atveju ribas žymintys pareigūnai plaukdavo

32. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 1997, nr. 55, p. 79.

33. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 456, p. 365.

34. Ten pat, p. 366.

35. Ten pat, nr. 256, p. 222.

36. *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga*, nr. 299, p. 214–215.

37. Ten pat, p. 215.

38. *Акты Брестского подкоморского суда (АВАК, т. 6)*, Вильна, 1872, nr. 8, p. 203.

39. Ten pat, nr. 2, p. 142–147; E. Gudavičius, *Žymenys ir ženklai*, p. 91–92.

40. *Литовская Метрика. Книги записей (RIB, т. 27)*, С.-Петербургъ, 1910, p. 676.

41. *Акты о копных судах (АВАК, т. 18)*, nr. 774, 304. Apie akmenų krūsnis žr. A. Merkevičius, R. Nemickienė, „Senųjų žemdirbystės laukų tyrinėjimai šiaurės vakarų Lietuvoje“, *Archeologia Litwana*, t. 4, Vilnius, 2003, p. 186–189.

42. *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга записай № 70 (1582–1585)*, падрыхт. А. А. Мяцельскі, Мінск, 2008, nr. 176, p. 243.

43. *Акты Виленского гродского суда*, nr. 5, p. 13.

44. *Акты Брестского подкоморского суда*, nr. 2, p. 146.

valtimis, o ženklai statyti salose arba „atmatuoti iš akies“ nuo ženklo viename krante iki kito kranto⁴⁵.

XVI a. pirmojoje pusėje riboms žymėti buvo naudojami matai, skirti ir ribų atstumams, ir plotui matuoti. 1523 m. išmatuotos Legutų dvaro žemių ribos: *пятьдесятъ верцэй вдолжь, каждая вервица по шестидесят сажон*⁴⁶. 1542 m. atribojant Zelvės žemėse: *границы вси врочыща объехали, вымерыли трыдцать и 6 лыкъ*⁴⁷. Jolanta Karpavičienė žodį *лыкъ* verčia „lunkas“, reiškiantį atitinkamą žemės ploto vienetą⁴⁸. Tačiau, pasak autorės ir Leono Mulevičiaus, lunkas galėjo reikšti ir iš medžių plaušų nuvytą virvę, kuria matuota žemė⁴⁹. Tai liudija 1542 m. byla tarp Valkavisko bajorų Slavučių ir Simono Glinskio, kurioje valdovas buvo nurodęs komisariams atriboti ir išmatuoti žemes: *въежчали комисары [...] на земли нашы и, лыко перемерышы*⁵⁰. 1540 m. žymint naudotas „strėlės šūvio“ matas: *граница земли нашой зъ землею дворца Грынковъскаго по Мелеховъ логъ, который есть в двух стрелбищах отъ Глубокого лога*⁵¹. Beje, minimi atvejai, kai ribų peržengimo pažeidimus fiksuojant buvo nurodomas plotas, kiek žemės užimta: *старых границы показали, а новыи поладали и отграничыли собе земли людей его удоль жъ на милю, а поперокъ на полъмили*⁵². Šiuo atveju galima matyti tam tikros geometrinės erdvės klostymosi sampratos požymius. Neabejotina, kad erdvės suvokimas itin keitėsi po Valakų reformos, kai žemę imta dalyti teritoriniais ploto vienetais⁵³. 1557 m. Valakų reformos nuostatuose minimi žemę matuojantys matininkai: *где бы мерникъ того невъчынилъ, тогды самъ ревизоръ маеть*⁵⁴. 1584 m. valdovas suteikė Jokūbui Gromackiui dvidešimt valakų Novodvorsko žemės, kurios ribos buvo tokios: *одно стороны почавшы отъ стены загуменное села Скинъдера которая граничить межы польми скиндерскими, где граница тому лесу мимо конец села Скинъдеры через шнуровъ мерницъкихъ трыдцать до другою границы лежачое болотами ку реце Березовое. 3 другою стороны граница новая идущая [...]. С третее*

45. Ten pat, p. 145.

46. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 55, p. 79.

47. *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga*, nr. 299, p. 215.

48. J. Karpavičienė, „Lietuvos Metrikos 6-oji teismų bylų knyga kaip istorinės metrologijos šaltinis“, *Lietuvos Metrikos studijos*, sudarė I. Valikonytė, Vilnius, 1998, p. 62.

49. Ten pat; L. Mulevičius, „Žemės ploto matai: valakas, margas“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1982 metai*, Vilnius, 1983, p. 78 (apie žemės plotų matus apskritai žr. p. 73–87).

50. *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga*, nr. 302, p. 216.

51. *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščeviene, Vilnius, 2003, nr. 91, p. 64.

52. *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga*, nr. 207, p. 153.

53. Plačiau žr. И. В. Пичета, *Аграрная реформа Сигизмунда Августа в Литовско Русском государстве*, Москва, 1958, p. 183–248.

54. *Литовская Метрика. Отделы первый–второй. Часть третья: Книги публичных дел*, t. 1, подг. И. Лаппо (RIB, t. 30), Юревь, 1914, p. 569.

*стороны от пуцы нашео [...] идетъ черезъ шнуrowъ мерницъкихъ трыдцать. А зъ четверътое стороны*⁵⁵. Šis planingai padalytos teritorijos erdvės ribų aprašas rodo ne vien tikslių ribų, atitikusių tam tikras „linijas“, žymėjimą, bet ir geometrinę teritorijos įsivaizdavimą⁵⁶.

Išskirtini ribų žymėjime pasitaikantys „ženklai“ yra keliai, ne kartą minimi aptariamuose pavyzdžiuose. Jie, kaip ir upių vagos, atitikdavo idealią „sukurtos“ ribos liniją. Drauge tai akivaizdus įsisavintos – kolonizuotos, su „infrastruktūros“ pavyzdžiu keliais – teritorijos požymis⁵⁷. Nors įvairios ribos sampratos dalijo teritoriją į atitinkamus erdvinius vienetus, turinčius tiek nuosavybės sampratą, tiek teritorijos administracinį pobūdį (pvz.: valsčiai, parapijos ir kt.), keliai buvo materialūs „saitai“, jungiantys juos visus į „stambesnius“ žmonių saviorganizacijos vienetus.

Žemės ribų nustatymas: bendraribių susitarimai, nustatymas dalyvaujant valstybės pareigūnams

Peržvelgus šaltinius, ribų nustatymo procedūrą galima suskirstyti į du tipus: 1) ribų nustatymas, paremtas pačių bendraribių susitarimui, ir 2) ribų nustatymas, kurias lokalizuoja trečioji šalis – valstybės pareigūnai arba teismas. Jie aptariami kiekvienas atskirai.

Asmeniniai žemės valdytojų susitarimai nustatant valdų ribas. Dokumentų, kuriuose fiksuojami „taikūs“ bendraribių žemvaldžių susitarimai dėl žemių ribų, žinoma nedaug. Jau minėta aptariant ribų sampratą, kad daugelis jų, ypač vadinamųjų „senųjų“ ribų, buvo susiklosčiusios natūraliai. Savaime susiformavusių ribų lokalizacijos priežastis lėmė gyventojų galimybės ir poreikis įsisavinti gyvenamas teritorijas. Kitu atveju bendruomenių kontaktinės zonos (interesų sankirta) taip pat buvo ribos, dėl kurių būdavo „susitariama“ (taikiai arba įvykus konfliktui). Tačiau šiuo atveju svarbiausia analizuoti ne bendruomenių, o individualios žemės nuosavybės ribonę (dažniausiai valdų pasidalijimą), pagrįstą žemėvaldos apsaugos samprata. Tokiais atvejais gyventojai ribas nustatydavo patys. Netiesiogiai šią praktiką leidžia „įtarti“ 1525 m. Radvilų ir Alberto Goštauto byla dėl Tykocino ir Goniondo dvarų ribų peržengimo. Rašoma, jog kadaise Mikalajus Radvila į A. Goštauto Tykocino dvaro žemę įsiskverbė peržengdamas „senas“

55. *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга запісаў 70*, nr. 165, p. 231–232.

56. Manytina, kad nemažai erdvės sampratos dalykų LDK perimta iš Lenkijos. Plačiau apie žemės matų naudojimą dalijant žemes žr. A. Rogalanka, „Uwagi o włoce jako mierze gruntu w Polsce średniowiecznej“, *Roczniki Historyczne*, t. 26, Warszawa, 1970, p. 97–108; I. Rychlikowa, „Staropolskie miary ziemi“, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, t. 18, nr. 1, Warszawa, 1970, p. 85–103.

57. Apie tai plačiau žr. R. Kiersnowski, „Znaki graniczne w Polsce średniowiecznej“, *Archeologia Polski*, t. 5, sąs. 2, Warszawa, 1960, p. 268–269.

ribas (*стародавние границы*) ir svarbiausia, pats pažymėjo savo ribas: *самъ себе вьменью его милости был положил, и копыцы законал*⁵⁸. Panašus atvejis minimas 1536 m. byloje: *старых границы показали, а новьи поладили и отграничили собе земли*⁵⁹. Toks pažeidimas bylose nėra laikomas itin sunkiu, nes, kaip rodo teismų bylos dėl ribų, vyrauja ginčai ir kaltinimai dėl jau nustatytų ribų pažeidimų, jų sugadinimo, įžengiant į svetimas valdas. Kitaip tariant, rodo pasikėsinimą į nuosavybę – jau užimtą žemę. Kitais atvejais vyravo „pirmos rankos teisė“ į žemės užėmimą: kas pirmas ją užima, to nuosavybę ji tampa⁶⁰.

Žodinėje paprotinės teisės tradicijoje tokie susitarimai dėl ribų nebuvo fiksuojami dokumentuose, todėl apie juos žinoma mažai. Pirmi rašytiniai duomenys apie tokius atvejus aptinkami, kai šalys, siekdamos „sutvirtinti“ sutartį, kreipdavosi į valdovą arba valstybės pareigūnus prašydamos jų patvirtinimo. Antai 1517 m. kunigaikštienės Janina Čartoriska ir Ona (Kuzmina) Zaslavska pasidalijo Gluškovo dvarą – *мы дель зъ обудвухъ сторонъ угодливимъ обычаемъ межи собою передъ ихъ милостью паны дельчими нашими, зъ obu сторонъ на то взятими*⁶¹. Iš J. Čartoriskos pusės „dalybininkai“ buvo Olizaras Kirdejus Milskis ir Jonas Špakauskas, o iš O. Zaslavskos – Teodoras Kadjenavičius ir Čapličius Špakauskas⁶². Dalijantis teritorijas buvo apeinama jas skirianti riba: kaskart nurodoma, kas kam priklausė, dvarui priklausančių kaimų žemių plotai su gyvenvietėmis, išvardijamas jų turtas, ūkiniai pastatai⁶³. Šiuo atveju dalyboms „vadovavo“ trečiųjų teismas⁶⁴. 1521 m. valdovo patvirtintame dokumente minimos 1519 m. brolių Jono ir Teodoro Sapiegų Grežanų dvaro valdų, kurias jie pasidalijo patys (*тые именья они межи собою поделили*)⁶⁵, Kijevo pavieta dalybos. J. Sapiega parodė valdovui susitarimo raštą: *и на тотъ онъ дель листъ записныйи брати своее под сведомомъ и печатми людеи добрыхъ [...] перед нами вказываль*⁶⁶. Sutarties turinys neatpasakotas, bet matyti, kad broliai ją sudarė liudytojų akivaizdoje. 1522 m. valdovas patvirtino Ainos vietininko Jackaus Ratomskio ir bajorų Mažeikavičių pasidalytas žemes. Kaip rašoma, abi šalys turėjo teises į jas, todėl šalys pačios pasidalijo ir sutarė ribas: *з obu сторон они судей своих там выводили и границы свои перед тыми судьями обводили [...] и том дель они межи собою вчинившы, и границы*

58. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 201, p. 169.

59. *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga*, nr. 207, p. 153.

60. A. Dubonis, „Žemėvalda“, p. 786.

61. *Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-западной Руси*, t. 3, Вильна, 1867, nr. 26, p. 38.

62. Ten pat.

63. Ten pat, p. 39–45.

64. Apie trečiųjų teismą žr. *Lietuvos teisės istorija* (autorių kolektyvas), Vilnius, 2002, p. 177–178; J. Machovenko, *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius, 2007, p. 43–46.

65. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440–1523). Užrašytų knyga 10*, parengė E. Banionis, A. Baliulis, Vilnius, 1997, nr. 55, p. 67.

66. Ten pat, p. 68.

поделали, и в листех делчыхъ тые границы собе выписали⁶⁷. Veikiausiai, kaip prieš tai minėtu atveju, jiems talkino trečiųjų teismas. Platesnė susitarusių šalių žemių pasidalijimo eiga atsispindėjo 1523 m. Martyno, Bogušo ir Mackaus Zarankavičių Gorbovo ir Legutų dvarų žemių dalybose su jų dėde Jonu Gorbovskiu. Jų parodytame valdovui valdų pasidalijimo rašte buvo aprašytos paskirstytos valdos: *на тые их земли полюбовные дельчыє съ obu сторон: пан Андрей Борисович Лозка а Ян Копытовский, а сестренец Куцукъ, а Степан Вычолковъский. И тые их дельчыє, там на тую земљу их выехавши, и, водле их умовы и еднанья, тую земљу межи ними розделили*⁶⁸. Dalybininkams šalys parodė, kokios paskirties valdas kam reikia priskirti, kaip buvo susitarę. Ribos išmatuotos ir pažymėtos riboženkliais: *пятьдесятъ верцэй вдолжь, каждая вервца по шестидесят сажон, [...] где первы копець [...], а от того конца – гран в дубе*⁶⁹. Ribas dieščiai aprašė (*Теж в делчомъ листе выписуеть*)⁷⁰. Tokia praktika įtvirtinta Lietuvos Statutuose: „jeigu tą pasidalijimą ne urėdo akivaizdoje atliktų, bet dvare savo bendrų bičiulių akivaizdoje taip pat pripažintų ir surašytų“⁷¹. Vėlesniame 1626 m. dokumente (dokumento originalo kopija arba nuorašas) surašytas Naugarduko vaivadijos žemionio Jono Kasperavičiaus Švyjkovskio ir klebono Martyno Gradovskio susitarimas dėl Zoraisko ir Hnievošovščiznos valdų ribų Naugarduko vaivadijoje, kurias jie patys nustatė: *Мы Ян Jan Sywoykowski z jml księdzem plebanem skutecznie [...] granice w przyległego było nami na te grunta y lasy nasze z wynalosu praw*⁷². Sutartyje riba aprašyta nuosekliai, tam tikromis dalimis ir prie kiekvienos dalies aprašo yra įterpti susitariančių bendraribių patvirtinimai, kad, jų nuomone, ribos dalis yra teisinga. Itin svarbus sutartį užbaigiantis akcentas – įrašyta sankcija: *estli by która strona naruszyla tą naszą zamianę, dobrowolno tedy ma zapłacić polskich 2000 zł. o naruzzenie*⁷³. Piniginėmis baudomis šalys sutvirtino šį susitarimą, o drauge papildomai „apdraudė“ ribas.

Pavyzdžiai rodo, kad šalys galėdavo pačios pasidalyti ir atriboti žemes, dalyvaujant liudytojams arba teismo pareigūnams. Neabejotinai šis žemės pasidalijimas

67. Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga, nr. 17, p. 54.

68. Ten pat, nr. 55, p. 78–79.

69. Ten pat, p. 79.

70. Ten pat.

71. PLS, p. 236 (8 sk. 19 str.); *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года* [toliau – *СВКЛ 1566*], рэд. кал. Т. І. Доўнар, У. М. Саголін, А. Я. Юхо, Мінск, 2003, p. 168 (9 sk. 17 str.).

72. VUB RS, f. 67, b. 9, l. 1.

73. Ten pat. Galima nurodyti ir šiek tiek ankstesnį 1596 m. žemių „perleidimo – pasidalijimo aktą“, surašytą Raseinių žemės teisme (teisėjas Sebastijonas Sebastijonavičius Kęstartas, patiesėjis Petras Adamkavičius, raštininkas Mykolas Burba). Mikalojus Paškevičius su žmona Sofija Grigorjevna Veinartavičiene atidavė Malcherui Jonaičiui Burbai ir jo žmonai Ievai Grigorjevnei, pirmosios seseriai, keturias žemes Žemaitijoje. Šiame dokumente išvardyti kiekvienos perleidžiamos žemės gyvenotojai, kurie turi priklausyti pastariesiems (žr. *Инвентари именовий XVI-го столетия (АВАК, т. 14), Вильна, 1888, nr. 78, p. 547–549*).

mo ir atribojimo būdas buvo paprotinės teisės tradicija, kurios samprata gyvavo ir susikūrus valstybei. Toks atribojimas buvo grindžiamas žodiniu susitarimu, todėl apie jį mažai žinoma, išskyrus XVI a. atvejus, kai šalys prašydavo valdovą tokią sutartį patvirtinti. Kita vertus, galima numanyti, kad ši susitarimo forma naudota ir vėliau, nes, kaip matyti, į teismus dažniausiai kreiptasi tais atvejais, kai šalys negalėdavusios susitarti taikiai.

Valdų atribojimas dalyvaujant valstybės pareigūnams (teismams)

Valstybės pareigūnai arba teismai žemių valdų ribas nustatydavo (tarpininkaudavo) dėl kelių priežasčių: reikėjo atriboti žemes, kurias privilegijomis valdovas užrašydavo asmenims, reikėjo spręsti tarp žmonių („kaimynų“) kylančius ginčus dėl žemių ribų (jų pažeidimų). Valdovo paskirti pareigūnai ir teisėjai dokumentuose vadinami įvairiai – nurodant jų pareigas teismuose arba valstybinę pareigybę: dvarionys, tarnybininkai, vietininkai, teisėjai. Po 1564–1566 m. teisminės-administracinės reformos ribų nustatymo klausimai atiteko teismų kompetencijai. Todėl šioje straipsnio dalyje aptariami tie ribų nustatymo atvejai, kuriuose minimi valstybės pareigūnai (teismai), nes jų kompetencijai buvo priskirta žemių ribas nustatyti.

Aptartini valstybės pareigūnai, kurie atribodavo valdovo suteiktas žemes. Pirmos tokios privilegijos žinomos Vytauto laikais⁷⁴. Deja, jose nėra žinių apie ribų lokalizavimo aplinkybes. Apie tai išsamiau leidžia kalbėti tik XVI a. šaltiniai. 1511 m. valdovas Merkinės miestiečiams suteikė dykras, kurias atribojo Stanislovas Zaberezinskis⁷⁵. 1517 m. Jurgis Jonaitis Zaberezinskis įvesdino (*завель и ограничилъ*)⁷⁶ Kapčių Vasiljevičių į Perlamo girą (prie Veisiejų dvaro). Valdovo dvaro arklidininkas ir girininkas Jokūbas Kuncevičius atribojo Gardino girios plotą prie Prūsijos sienos, kurį 1522 m. valdovas suteikė Bogdanui Hrinkovičiui⁷⁷. Pagal 1523 m. valdovo privilegiją maršalka ir raštininkas Kapčius Vasiljevičius atribojo 6 dykras Merkinės valsčiuje ir girią prie Leipalingio dvaro Jonui Sapiegai⁷⁸. 1525 m. Aleksandrui Chodkevičiui duotą Neversko dykrą su žmonėmis Belsko giriose atribojo Vilniaus vaivada A. Goštautas⁷⁹. Šie pavyzdžiai rodo, kad už valdovo privilegijomis suteiktų žemių atribojimą buvo atsakingas vienas pareigūnas.

Kiek kitoks yra 1529 m. pavyzdys, kai Vilniaus vaivada A. Goštautas ir Brastos seniūnas Aleksandras Chodkevičius, taip pat su jais buvęs Andrius Borisovičius Lozka atribojo Belsko pavieta Topčikalų, Košelių ir Verveckų dvarus, valdovo su-

74. *Vitoldiana*.

75. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 76, p. 133.

76. Ten pat, nr. 75, p. 132–133.

77. Ten pat, nr. 66, p. 126.

78. Ten pat, nr. 34, p. 99.

79. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 456, p. 365.

teiktus Bogušui Bogovitinavičiui⁸⁰. Šiuo atveju manytina, kad minėti pareigūnai veikė kaip vietininko arba tijūno teismas⁸¹. Tačiau šios valdos buvo Palenkėje, kurioje galiojo lenkų teisė. Todėl 1536 m. dokumente kalbant apie pastarąjį atribojimą nurodoma, kad šiame suteiktų žemių atribojime dalyvavo ir Belsko pavieto pakamaris Jonas Skvarka, vazniai Putila ir Povilas, kurie turėjo ribos aprašą⁸².

Kitais atvejais, sprendžiant žemėvaldos ginčus dėl ribų pažeidimų ir žemių užėmimų, sprendimus priimdavo specialiai parinkti valdovo pareigūnai – „arbitrai“ (vietininkų, tijūnų ar kt. teismai). 1424 m. Vytauto „nurodymu“ išsiųstas Petras Mangirdaitis nustatė Laurušavo vienuolyno žemių ribas su valdovo žmonėmis ir laukininkais: *По приказанью великого князя Литовьского Витовьта, се язъ панъ Петрашъ Моньтикгирдовичъ [...] розъежчалъ есьми землю монастырскую Лавъришовьскую, со князя великого людьми и съ поляны*⁸³. 1483 m. valdovas išsiuntė Minsko vietininką kunigaikštį Joną Jonaitį Zaslavskį ir Markovo vietininką Mykolą Korsaką spręsti žemių ribų bylą tarp Polocko vietininko Alekno Sudimantaičio ir Jurgio Jurgaičio Zenavičiaus⁸⁴. 1496 m. brolių Železnickių ir Povilo Ugrovskio byloje prisiminta, kad anksčiau jų žemes atribojo Kazimiero Jogailaičio paskirti Jonas Nasutaitis ir Jonas Iljiničius⁸⁵. 1510 m. Jurgio Iljiničiaus ir valdovui priklausančio Kontegino dvaro žmonių bylą dėl užgrobtos dykros sprendė Vilniaus vietininkas Martynas Jokūbavičius ir Darsūniškio vietininkas Dobrogostas Narbutaitis⁸⁶. 1522 m. Vilkijos valdytojo Aleksandro Chodkevičiaus ir Žoludeko valdinių ribų ginčą sprendė ir jas nustatė Belsko ir Mozyriaus seniūnas A. Goštautas ir Žoludeko valdytojas kunigaikštis Vasilijus Polubinskis⁸⁷. 1530 m. Pervalko valdytojo Kapčiaus Vasiljevičiaus Leipalingio dvaro revizijos rašte Jonui Sapiegai teigiama, kad jis vienas atribojo pastarojo ir Pervalko žmonių ribas⁸⁸. 1566 m. Nesvyžiaus vietininkas Matvejus Kavečinskis atribojo Laurušavo vienuolyno žemių ribas su kitais žemvaldžiais⁸⁹. Išvardyti pavyzdžiai rodo, kad šiais atvejais ribas nustatė vienas arba du valstybės pareigūnai, vietininkų arba tijūnų teismų „teisėjai“, dokumentuose neapibrėžti „teisminių“ pareigybių sąvokomis. Kitais atvejais ginčytinas ribas

80. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 30, p. 84.

81. *Lietuvos teisės istorija*, p. 164–165.

82. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 31, p. 85–86.

83. *Акты Главного Литовского Трибунала (АВАК, т. 11)*, Вильна, 1880, nr. 1, p. 3. Šaltinių rinkinio sudarytojai dokumentą datavo 1398 m., o E. Gudavičius jį datuoja 1424 m. (žr. E. Gudavičius, *Lietuvos europėjimo keliais*, sudarė A. Bumblauskas, R. Petrauskas, Vilnius, 2002, p. 92).

84. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*, т. 1, С.-Петербург, 1863, nr. 31, p. 21–23.

85. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6*, parengė A. Baliulis, Vilnius, 2007, nr. 568, p. 335.

86. Ten pat, nr. 456, p. 270.

87. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 124, p. 188–189.

88. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 109, p. 167.

89. *Акты Главного Литовского Трибунала*, nr. 17, p. 39–40.

nustatantys valdovo pareigūnai įvardyti specialiomis, jų „teisminę kompetenciją“ nusakančiomis sąvokomis. 1468 m. Kazimiero teisyne (20 str.) minima, kad ginčus dėl žemių turi spręsti eigūnas (ездок): „kai kils ginčas dėl žemės, tada pasikviesti eigūną [...] o jeigu dėl kitų reikalų, pasikviesti teisėjus ir tiesos ieškoti teisme“⁹⁰; Teisyne 22 straipsnyje: „Jeigu du tarp savęs turėtų teistis ir paims eigūną ir teisėjus, tada reikia paskirti jiems terminą stoti prieš tuos teisėjus ir pranešti jiems apie tai prieš keturias savaites, kad abu pasiruoštų, o teisėjams ir eigūnams reikia atvykti į paskirtą vietą.“⁹¹ 1496 m. ginčą dėl žemių ribų Tugašickyje tarp raštininko Senkos Terehovičiaus ir brolių Makariko bei Trigubovo nagrinėjo Smolensko vietininko Jurgio Glebavičiaus paskirti eigūnai – bajorai Vasilijus Miroslavičius ir Mitka Bakinas. Jiems neišsprendus konflikto, bylą perėmė pats Smolensko vietininkas, kuris kartu su išdininku ir Tugašickio vietininku išsprendė ginčą ir nustatė ribas (vietininko teismas)⁹². 1496 m. ribas tarp kunigaikščio Andriejaus Lukomskio ir Vilniaus pavieta bajorų Ginvilų ir Danilavičiaus žemių nustatė du eigūnai. Lukomskis *взял въ его милости ездока своее руки*⁹³ – Glebą Ostapevičių, o bajorai iš savo pusės pasikvietė eigūną Stankų Dukurną, nors kitose dokumento vietose jie vadinami ir teisėjais (*тые суди мают их моуце судити*)⁹⁴. Galima manyti, kad apie šiuos eigūnus kalbama kaip apie trečiųjų teismą. 1499 m. Kotovičių ir Nosilovskių ginče Gorsko žemės ribos taip pat nustatytos trečiųjų teisme. Kotovičiai *с своеи руки* pasikvietė teisėją, valdovo raštininką, Stakliškių vietininką Fedką Grigorjevičių, o Jurevičiai – kitą teisėją, Molodečno vietininką Bogdaną Koreivičių ir *тыи суди там выездили*⁹⁵. 1522 m. J. Zenavičiaus ir Markovo žmonių ginče dėl žemių nurodoma, kad anksčiau tų pačių žemių ribas tarp J. Zenavičiaus tėvo ir Alekno Sudimantaičio nustatęs trečiųjų teismas. Zenavičiams *был судею з руки отъца*⁹⁶ Minsko vietininkas kunigaikštis Jonas Jonaitis Zaslavskis, o A. Sudimantaičiui – Markovo vietininkas Mykolas Korsakas, kurie nustatė ribą⁹⁷. 1541 m. Žemaitijos seniūnas Jonas Mikalojaitis Radvila ir Slucko kunigaikštis Jurgis Simonaitis pasikvietė po du „gerus žmones“ nustatyti Nežico žemės („salos“) ribų (*з руки своее по дву*

90. *Kazimiero teisyne (1468 m.)*, parengė J. Jurginis, A. Tyla (*Acta historica Lituanica, t. 1*), Vilnius, 1967, nr. 20, p. 30. PLS atribojant žemes minimi eigūnai: „paskirtų eigūnų akivaizdoje turi savo bylą laimėti pagal prisiekusiųjų liudytojų, pristatytų į paribio vietą, parodymus bei savo asmeninę priesaiką“ (PLS, p. 220, 8 sk. 3 str.); „nustatome: jeigu kuris teisėjas ar eigūnas teismo būtų nusiųstas į ribonę, tai tas teisėjas ar eigūnas privalės leisti įrodinėti tai šaliai, kuri parodys geresnes ir reikšmingesnes privilegijas ir raštus“ (ten pat, p. 220, 8 sk. 4 str.).

91. Ten pat, p. 31.

92. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440–1498). Užrašymų knyga 3*, parengė L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius, 1998, nr. 37, p. 85.

93. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6*, nr. 196, p. 145.

94. Ten pat.

95. Ten pat, nr. 315, p. 206.

96. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 214, p. 266.

97. Ten pat, p. 267.

чоловековъ, людей добрых, шляхты⁹⁸); be šių, dar buvo liepta pasikviesti valdovo dvarionį eigūną (ездока). Šiuo atveju trečiųjų teismą sudarė po du kiekvienos šalies pasirinkti teisėjai ir vienas valdovo eigūnas – tarpininkas („vyresnysis“ teisėjas).

Kitais atvejais šalia teisėjų minimi „dalybininkai“ (делчыя). 1522 m. valdovo rašte Brastos bajorai ir jos giminaičiams nurodoma, kad greitai atvyks trys dalybininkai ginčijamai jos ir Vosiliaus Čižo bei Senkos Turavičiaus žemei padalyti, nes, kaip galima suprasti, A. Goštautas jų ginčą buvo išsprendęs jau anksčiau. Turavičiui ir Čižui valdovas buvo paskyręs tris dalybininkus: Aleksandrą Chodkevičių, raštininką Joną Hornostajų ir dvarionį Joną Jesmanavičių. Atsakovas turėjo pasirinkti savo nuožiūra ir taip ribas nusistatyti: *маете вы з obu сторон на то делчыхъ взяти и на тых земли вывести*⁹⁹. Kitame dokumente irgi kalbama apie tų pačių šalių ginčus. 1522 m. valdovo sprendimu Brastos pavieto žemionės Packovos ir jos valstiečių Bukriavičių ginčytinas Teliatičių ir Nureco žemių ribas su V. Čižu ir S. Turavičiumi nustatė valdovo paskirti *суди и делчыя*¹⁰⁰.

1522 m. ginčą dėl Ramygalos dvaro žemių ribų tarp Stanislovo Jelensio ir Elžbietos Petrauskienės nagrinėjo Slanimo valdytojas Jonas Mykolaitis, Dobka Skilandevičius ir Maška Kuncevičius. Riboms nustatyti šalys turėjo pasikviesti dalybininkus¹⁰¹. Šiuo atveju dalybininkai buvo tarsi teisėjų sprendimų vykdytojai.

Išskirtinas komisorių teismas, kurio kompetencijai, be kitų pareigų, buvo priskirta nustatyti ir žemės valdų ribas. Šis teismas buvo valdovo teismo atšaka, dažniausiai išvykdavo nagrinėti valdovo žemių užgrobimų ir ribų pažeidimų, bajorų ir dvasininkijos ginčų¹⁰². 1532 m. ginčą dėl Žoroslavko dvaro žemių ribų tarp karalienės Bonos ir Jurgio Radvilos sprendė ir ribas žymėjo komisoriai: iš karalienės Bonos pusės – kunigaikštis Simonas Bogdanavičius Odincevičius ir Bogdanas Grinkevičius, iš J. Radvilos pusės – Jonas Višnievskis ir Vosylis Čižas¹⁰³. 1542 m. Žygimanto Senojo sprendimu atriboti Kodenio dvaro valdas turėjo komisoriai: Merkinės vietininkas Mykolas Šimkaitis Jundilas ir Belsko vietininkas ir pateisėjis Mykolas Levickis¹⁰⁴. XVI a. 5-ąjį dešimtmetį sprendžiant Jurgio Jurgaičio Astiko ir Kauno pavieto Skarulių bajorų žemių ribų ginčą, šioms žemes priteisė ir atribojo komisoriai.

98. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 119, p. 111.

99. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11 (1518–1523). Įrašų knyga 11*, parengė A. Dubonis, Vilnius, 1997, nr. 106, p. 113.

100. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 1, p. 41.

101. *Литовская Метрика*, t. 1, подг. П. А. Гильтебрандт (RIB, t. 20), Петербург, 1903, nr. 366, p. 493–495.

102. Apie jį plačiau žr. И. Ф. Леонтович, „Суд господарей и их советников в Великом Княжестве Литовском до и после Люблинской унии (II)“, *Журнал Министерства юстиции*, 1909, № 6, сентябрь, p. 176–187; *Lietuvos teisės istorija*, p. 165–166.

103. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašų knyga 15*, parengė A. Dubonis, Vilnius, 2002, nr. 147, p. 185. Taip pat komisorių teismas nagrinėja ribų klausimus: *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 70, p. 112–114.

104. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 223, p. 276.

Komisiją sudarė 5 pareigūnai: Kauno vietininkas Jonas Volmenskis, Ukmergės vėliavininkas Andrius Jurevičius (Jurgaitis), Anykščių vėliavininkas Jurgis Stankevičius, Kurklių vėliavininkas Jurgis Mackevičius ir Kauno teisėjas Mykolas Juškevičius¹⁰⁵. 1555 m. Gardino pavieto žemės teismas (vėliavininkas Petras Micuta ir teisėjas Mykolas Šimkevičius Taločka) nagrinėjo bajorų Backovičių ir Ščasno Vinskio ginčą dėl žemių. Minima, kad anksčiau panašų ginčą tarp jų sprendę karalienės Bonos komisoriai: kunigaikštis Adomas Pilichovskis, Mikalojus Lisakovskis ir Tomášas Kamenskis¹⁰⁶.

Rusėnų kalba surašytuose dokumentuose komisoriai ir jų teismas įprastai vadinamas *суд комисарей* (*komisija*), tai byloja, kad kalbama apie teismą (*суд*) ir jo procesą. 1541 m. komisoriai nagrinėjo Jono Sapiegos ir Pervalko valstiečių ginčą dėl žemių ribų. Dokumente nurodoma, kad komisoriai *на буртѣ* (išskirta mano – T. Č.) *выездили и там на земли и на пуцу межы дворомъ господарьскимъ Перевал(с) кого и межы именьямъ пана воевода [...] от повед доводу отложили*¹⁰⁷. Šiuo atveju ribų nustatymas (teismas) pavadintas lietuvišku žodžiu – burtu (*burta*)¹⁰⁸. Sunkiai paaiškinamas terminas šiame kontekste. Pasak A. Dubonio, tai rodo žemės dalybas, kurios apibrėžtos žodžiu „burtai“¹⁰⁹. Lietuvių kalbos žodyne žodis „burta“, be kitų reikšmių, dar turi šią: kubiukas su tam tikromis akimis šonuose burtams mesti ar kitokia priemonė, kurią metant priimamas sprendimas; burta taip pat gali reikšti dalį¹¹⁰. Galima manyti, kad burtais buvo sprendžiami ir nuosavybės klausimai, todėl raštininkas pavartojo šį terminą.

1564–1566 m. LDK teisminės ir administracinės reformos metu buvo įsteigtas pakamario teismas, kurio funkcijas reglamentavo Antrasis Lietuvos Statutas, jo kompetencijai priklausė ribų nustatymo procedūra¹¹¹. Pavyzdžiui, 1588 m. Jono Tulgaudo Gudiansko ir Balcerio Rajeskio ginčą dėl žemių (prie Gedenių miško) ir jų ribų sprendė Trakų pakamario teismas. Dokumente minima, kad jas dar 1582 m. buvo nustatę kiekvienai šaliai atstovaujantys „teisėjai“¹¹². Ir pakamariui, ir komisoriams ribų lokalizavimo procedūrose talkindavo žemesnio rango pareigūnai. Pavyzdžiui, 1542 m.

105. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 177, p. 156–158.

106. *Акты Гродненского земского суда (АВАК, т. 21)*, Вильна, 1894, nr. 59, p. 36.

107. LM, kn. 27, l. 84. Už šią nuorodą dėkoju dr. Artūriui Duboniui.

108. Apie šaltiniuose aptinkamus lietuviškus žodžius „burtai, burtininkas“ žr. K. Jablonskis, *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje*, Kaunas, 1941, p. 20–21, 309, 341.

109. A. Dubonis, „Žemėvalda“, p. 785.

110. *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1, Vilnius, 1968, p. 1200.

111. И. Лаппо, „Подкоморский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII в.“, *Журнал Министерства народного просвещения*, Москва, 1899, p. 341–403; *Lietuvos teisės istorija*, p. 176–177; J. Machovenko, *Teisingumo vykdymas*, p. 90–92; *СВКЛ 1566*, p. 132–134 (4 sk. 70 str.).

112. *Акты Трокского подкоморского суда за 1585–1613 годы (АВАК, т. 30)*, Вильна, 1904, nr. 4, p. 6–12.

Vosylius Grinkevičius ir Vosylius Ukolovo ginče dėl Putčino kaimo žemės ribų vykdant teismo sprendimą jos buvo žymimos dalyvaujant vižui ir vietos žmonėms¹¹³.

Ribų nustatymo klausimus sprendė ir bendruomenė – kuopos teismas. Nors jis tvirčiau funkcionavo rusėniškose teritorijose, kurių bendruomenės buvo ypač stiprios, pavyzdžiai rodo, kad šis teismas ribų ginčus sprendė ir lietuviškose žemėse. Kuopos teismas buvo kaimų bendruomenių sueigos, kuriose priimant sprendimus daugiausia remtasi papročiais¹¹⁴. 1460 m. kuopos teismas nagrinėjo ribų ginčą tarp Manvydo Dokšičų ir Niesdzilovo vietovių valstiečių ir Vilniaus arkidiakono Motiejaus valstiečių dėl Širviečių pievų ir žemių prie Zujos upės. Ginčui spręsti į kuopos teismą Manvydas atsiuntė Mykolą Doluševičių ir Jacką Mokovičių, taip pat bajorą Jacą Saniekraševičių ir raštininkus Čiuhajų bei Poluchą, taip pat dalyvavo Sokolčius ir Obatuličius¹¹⁵. 1522 m. atribojant Anykščių klebono Vaitiekaus Vyžuonų bažnyčios valdas nuo Jurgio Astiko Čedasų dvaro žemės, dalyvavo valdovo atsiųstas teisėjas Mykolas Ginvilavičius ir klebono Vaitiekaus pusės kuopos teismas¹¹⁶.

Aptarti pavyzdžiai rodo, kad iki teismų reformos daugelį ribų nustatymo klausimų sprendė lokalūs valstybės pareigūnai ir jų įgaliotiniai. Ilgainiui išsiskyrė teismai, kurie spręsdavo ginčus dėl žemės valdų ribų, o po teismų reformos žemėvaldos ir ribų nustatymo klausimai atiteko pakamario teismo kompetencijai. Be minėtų institucijų, ribų nustatymo klausimus nagrinėdavo ir bendruomenės – kuopos teismas.

Žemės valdų ribų nustatymo procesas

Atribojant valdovo suteiktas žemes arba sprendžiant žmonių ginčus dėl ribų, visais atvejais galiojo ribos, kaip žemės nuosavybę apsaugančios priemonės, paskirtis. Ribos skyrė „kaimynines“ žemes ir saugojo nuosavybę. Šią ribų funkciją liudija Lietuvos Statutuose minimi jų pažeidimai (žemės nuosavybės pažeidimai): ežios perarimas, ribų išdeginimas ugnimi arba jų išskirtimas; tikslingas upės, kurios krantai atitiko ribą, perkasimas, jos vagos pakeitimas; neteisėtas „svetimos“ žemės užėmimas apsėjant ją javais; kolonizuojant teritorijas, kertant miškus, neleistas kaimynų „nukonkuravimas“. Už tai buvo numatomos baudos¹¹⁷. 1525 m. A. Goštautas kaltino Mikalojų Radvilą, kad jis peržengdamas „senąsias ribas“ įėjo į jo Tykocino

113. *Lietuvos Metrika (1542). 11-oji Teismų bylų knyga*, parengė I. Valikonytė, S. Viskantaitė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2001, nr. 1, p. 5.

114. Apie kuopos teismą žr. *Lietuvos teisės istorija*, p. 169; J. Machovenko, *Teisingumo vykdymas*, p. 46–49.

115. *Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilmensis (1387–1507)*, wyd. J. Fijałek i W. Semkowicz, Kraków, 1948, nr. 236, p. 267 (XVIII a. pabaigos dokumento kopija). Teismuose šalia valstybės teismo pareigūnų minimas ir kuopos teismas – *права копного (Литовская Метрика, т. 1, p. 414, 1487)*.

116. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 41, p. 69.

117. *PLS*, p. 224 (8 sk. 8 str.); p. 226 (9 str.); *CBKL 1566*, p. 164 (9 sk. 9 str.); p. 166 (13 str.).

dvaro žemę¹¹⁸. 1536 m. Patiejaus Tiškevičiaus ir Mikalojaus Paco ginčiuose taip pat minimi ribų pažeidimai (*покажене границ з ыменя Кивачич*)¹¹⁹. Pažeidimai spęsti kelias būdais. Pirma, kaip minėta, ribų pažeidimus ar kitokius žemės nuosavybės klausimus žmonės spęsdavo patys susitardami tarpusavyje (žr. apie bendraribių susitarimus nustatant ribas). Nepavykus susitarti, buvo kreipiamasi į teismus, kurie „atstatydavo“ ankstesnes „teisingas“ ribas arba paženklindavo „naujas“.

Valdovo paskirtiems teisėjams arba valstybės pareigūnams rengiantis ribų nustatymo procedūrai, būdavo numatomas laikas ir vieta, kur pastarieji turėdavo susirinkti su žemių savininkais¹²⁰. Šaltiniuose neatsiskleidžia aiškios susitikimo derinimo aplinkybės, bet, kaip minėta, žinomi dokumentai, kuriais buvo skiriami pareigūnai ir nurodoma vykti atriboti žemių. Galima numanyti, kad išsamesnes smulkmenas tekdavo derinti per pasiuntinius arba susirašinėjant su vietininkais. Pasak Konstantino Avižonio ir Fiodoro Leontovičiaus, šie įpareigojimai buvo pavedami pareigūnams, neblogai žinantiems konkrečias teritorijas arba jas administruojantiems¹²¹. Tai iliustruoja 1522 m. atvejis, kai valdovo suteiktos Gardino girios plotą B. Hrinkovičiui atribojo valdovo dvaro arklidininkas ir girininkas ponas J. Kuncevičius. Pastarasis pats paliudijo, kad tam tikrame ruože ribą žymėti galima, nes „ten nuo seno mūsų medžioklės plotų nebuvo“¹²². Kitais atvejais, jei pareigūnai atvykdavo iš toli, suprantama, jiems reikėjo pagalbos surasti vietą, kur bus nustatomos ribos, buvo reikalingas ir aprūpinimas. 1529 m. Vilniaus vaivada A. Goštautas ir Brastos seniūnas A. Chodkevičius atribojo Topčikalų, Košelių ir Vervečkų dvarus Belsko paviete, kurie buvo suteikti Bogušui Bohovitinovičiui. Šioje ribonėje dalyvavo ir vietos pareigūnai, su kuriais teisėjai konsultavosi (*а з нами были воиты и бурмистры, и некоторыи мещане белскии, мы в нихъ пытали*)¹²³. Kitas dokumentas byloja, kad pastarojoje procedūroje dalyvavo ir Belsko pavieto pakamaris Jonas Skvarka, vazniai Putilas ir Povilas, kurie turėjo sudarę atskirą šių ribų aprašymą¹²⁴. XVI a. 5 dešimtmetyje atribojant Kauno pavieto Skarulių bajorų ir J. Astiko valdas, be komisorių, dalyvavo Skarulių bajorų „pakviesti“ teisėjai – Ukmergės ir Anykščių valdytojas Kmita Kuncevičius, Trakų paraktininkis Vasylius Konstantinovičius Žaba (J. Astikas irgi galėjo pasitelkti savo šalininkų,

118. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 201, p. 169.

119. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 52, p. 102.

120. Pažymėtina, kad susitikimo terminas dažnai atitikdavo religinės šventės dieną. Pvz., 1532 m. Žoroslavko dvaro žemių riboms tarp karalienės Bonos ir J. Radvilos atriboti buvo paskirta *день святого Шымона и Юды* (*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, nr. 147, p. 185).

121. K. Avižonis, *Rinktiniai raštai*, t. 4. Vilnius, 1994, p. 162–163. И. Ф. Леонтович, „Судъ господарей“, p. 178–179.

122. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 66, p. 126.

123. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 30, p. 84.

124. Ten pat, nr. 31, p. 85–86. Pasak I. Lappo, pakamario teismas tokius „atvykusio teismo“ sprendimus registruodavo savo knygoje (žr. И. Лаппо, „Подкоморский суд“, p. 358, 386–387).

bet teisme nepasirodė)¹²⁵. Šiuo atveju svarbu įvertinti valdovo paskirtų komisorių ir vietos pareigūnų bendradarbiavimą. Kaip galima spręsti, vietos pareigūnai, žinodami apylinkes ir vietos gyventojų realijas, atvykusius pareigūnus palydėdavo į ribonės vietą, prižiūrėdavo, ar į ribų nustatymą atvyko būtent tie žmonės, ar nėra apgaulės¹²⁶, pasirūpindavo atvykusiųjų išlaikymu.

Dokumentuose yra liudijimų, kai už neatvykimą į ribonę buvo numatomos sankcijos. 1496 m. rengiantis atriboti kunigaikščio Andriejaus Lukomskio ir Vilniaus pavieto bajorų žemes buvo nurodyta, kad neatvykus į teismą bus baudžiama kapos grašių bauda¹²⁷. Lietuvos Statutuose yra numatyta, kad neatvykimas į teismą neįspėjus ir dėl nepateisinamų priežasčių reiškia bylos pralaimėjimą¹²⁸. Esama pavyzdžių, kai ribos buvo nustatomos dalyvaujant tik vienai šaliai, o kita šalis, kaip galima suprasti, iš anksto sutikdavusi su nustatytomis ribomis. 1522 m. prireikus atriboti klebono Vaitiekaus Vyžuonų bažnyčios dvaro žemes nuo J. Astiko Čedasų dvaro, ribas nustatė valdovo pareigūnas Mykolas Ginvilavičius. Į sušauktą kuopos teismą J. Astikas neatvyko. Kai žemės buvo atribotos, į kuopą atvykęs J. Astiko pasiuntinys perdavė, kad jo ponas sutinkąs su nustatytomis ribomis, nes jos tokios buvusios „nuo seno“, todėl ponas neatvykęs į teismą¹²⁹. Panašiai komisoriai ir kuopos teismas XVI a. 5-ąjį dešimtmetį atribojo Skarulių bajorų ir to paties J. Astiko valdas, į kurių nustatymo procedūrą pastarasis irgi neatvyko, tik atsiuntė tarnybinką Joną Telką, kuris pasakė, kad *онъ на той коне не будетъ ани судей своихъ вышлетъ*¹³⁰, nes esą Skarulių bajorai su komisoriais jas nustatys ir be jo. Teismas dar kelis kartus pas J. Astiką siuntė vižą atsiklausti, ar jis nepersigalvojo.

Paprastai šalims susirinkus atriboti valdų, dalyviai apeidavo žemių ribas tam tikromis vietomis ir derėdavosi dėl jų lokalizacijos. 1522 m. Žoludeko valdinių Mošnių ir A. Chodkevičiaus valdų ribos buvo nustatomos, šalims su teisėjais jas apeinant dalimis ir dėl kiekvienos jų tariantis „ieškant“ teisingų ribų¹³¹. 1523 m., kai buvo nustatomos valdovo suteiktų žemių ribos Perlamo dykroje, liudytojai taip įsikarščiavo, kad *многo о томъ спор чинили и шапъками метали*¹³². 1542 m. atribojant Vladimiro valsčiaus Smedinio kaimo žmonių žemes nuo kunigaikščio Kovelskio valdų daug ginčytasi dėl

125. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 177, p. 156.

126. 1542 m. komisoriai atribojo Vladimiro pavieto Smedinio kaimo žmonių ir kunigaikščio Vosyliaus Michailovičiaus Kovelskio žemes. Šiame labai painiame ginče dėl ribų Kovelskis mėgino klausti išsireikalauti sau naudingų ribų. Tačiau Vladimiro seniūnas Fiodoras (Stakarskis?), išvelgdamas klastą, užtarė Smedinio kaimo žmones, ir ribos buvo nustatytos remiantis pastarųjų liudijimais (*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 256, p. 219–223). Apie teismų „bendradarbiavimą“ taip pat žr. И. Ф. Леонтович, „Судъ господарей“, p. 168–169.

127. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6*, nr. 196, p. 145.

128. PLS, p. 220 (8 sk. 3 str.); CBKL 1566, p. 162 (9 sk. 2 str.).

129. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 41, p. 69.

130. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 177, p. 156.

131. Ten pat, nr. 124, p. 188–189.

132. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 78, p. 138.

kiekvienos ribos dalies: *И повелили нам поданные короля, его милости, и жъ то было ставище Конгдратовское, на которомъ ставищи князь Ковельский греблю новую подлугъ привилья своего засыпал. И тут на томъ межы ними спору было много*¹³³. Pasitaikydavo, kad ribonėse šalys duodavo melagingus parodymus, jog ribą nustatytą savo naudai¹³⁴. Išskirtinis atvejis nagrinėtas 1596 m. Naugarduko pilies teisme. Vilniaus seminarijos vadovai – Vilniaus vyskupijos administratorius Benediktas Vaina ir kunigas Tomašas Kozlovskis – kaltino Aleksandro Chodkevičiaus tarnus, o labiausiai Joną Gatiskį, kurie grasindami ginklais sutrukdę valdovo komisoriams žymėti ribas Kolpenicos dvare: *и границы вести недопустили именеи его милости пана Ходкевичовым боронечы, якобы тот кгрунт належати мел до именя его милости Мышкого, и доставишы деи на нас шабли, один с тое громады и инише з бронями и з рушницами поготовю яко до бою ставили и до нас се поривати были почали, а особливе деи тот пан Ян Гатисий*¹³⁵.

Dėl lokalizuojamų ribų šalys savo teiginius argumentuodavo, kviesdamos liudytojus: senyvo amžiaus dorus („gerus“) žmones, bendraričius¹³⁶. Ldk Švitrigailos privilegijoje minimas Jonui Mušatai suteiktas kaimas Lucko paviete, nurodomos abstrakčios jo ribos. Jas nustatęs pareigūnas (pareigūnai) neminimi, bet pasakyta: *Пытали старыхъ бояр и мужей старыхъ*¹³⁷. „Senolių“ paminėjimas rodo, kad be jų nebuvo galima apsieiti. 1525 m. nustatant žemių ribas Belsko giriose ir Nerevo dykrose taip pat dalyvavo minimi senyvo amžiaus bajorai: *и опыт чынил въ старыхъ бояр и людеи наших*¹³⁸.

Nustatant ribas kas kartą siekta surasti „senąsias“, todėl itin reikšminga buvo „senovės“ samprata. Reikia manyti, kad „senosios ribos“ glaudžiai siejosi su pirmumo („pirmos rankos“) į žemę teise. Statutuose minima teritorijos kolonizavimo taisyklė („ir kai kirviai susidurs, čia bus riba“¹³⁹) byloja, kad teisę į teritoriją grindžia jos įsisavinimo pirmumas. Tai patvirtina rusėniškų žemių (kunigaikštysčių) dokumentų analogijos, aiškiau atskleidžiančios šią teisę: *тому селу потягло изъ старины, куды плугъ ходиль, куды соха, куды коса ходила, куды топоръ ходиль*¹⁴⁰. Žemei įdirbti reikėjo didelių „investicijų“. Be to, esant nedideliam gyventojų tankumui, žmonės gyveno uždarą ir sėslų gyvenimą¹⁴¹, juolab kad dalis tokių gy-

133. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 256, p. 220.

134. Ten pat, p. 222.

135. VUB RS, f. 72, b. 1721, l. 1.

136. Plačiau apie įrodymus žr. J. Machovenko, „Įrodymai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teiseje“, *Teisė*, t. 55, Vilnius, 2005, p. 61–69.

137. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 163, p. 150.

138. Ten pat, nr. 456, p. 365.

139. *PLS*, p. 226 (8 sk. 9 str.); *СВКЛ 1566*, p. 165 (9 sk. 10 str.).

140. *Акты исторические, собранные и изданные Археографическою комиссиею (1334–1598)*, t. 1, С.-Петербург, 1841, nr. 29, p. 57; W. Kamieniecki, *Rozwój własności na Litwie*, p. 54–55.

141. Žr. H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego*, t. 2, Wilno, 1932, p. 96, 99–104, 106. Analogijų randama viduramžių Europoje (žr. R. Fossier, *Enfance de l'Europe*, p. 148–152).

venviečių turėjo įtvirtinimus. Viduramžių pasaulėžiūroje nenaudojamos dykros laikytos pavojingomis, jose buvo plėšrių gyvūnų, plėšikų, bijotasi piktų dvasių¹⁴². Tokios sąlygos kėlė įsisavintos (gyvenamos) žemės vertę, ji žmonėms buvo erdvinė kasdienybė. Taip klostėsi „senųjų ribų“ arba „kaip buvo iš seno“ vertė. Nustatant ribas „senovė“ galėjo reikšti ir „teisingumą“, nes buvo itin svarbu „atrasti senąsias“ ribas, gyventojų laikytas „teisingomis“.

Ribų lokalizavimo procese tarp liudytojų išskiriami „patikimi“ ir „geri“ žmonės, bendraribiai: *и на тотъ онъ дель листъ записныйи брати своее под сведомомъ и печатми людеи добрыхъ и тежъ привилеи [...] перед нами вказывалъ (1519 m.)*¹⁴³; *Яко жъ старецъ господарьский смедыньский сам-семъ з мужъми господарьскими смедыньскими старшими и з светками осмънадцатми, годъными веры, обанолными суседы своими пограничными (1542 m.)*¹⁴⁴. 1540 m. byloje dėl žemių ribų tarp Slucko kunigaikščio Jurgio Simonaičio ir Hriniaškos Šoluchos užvirė ginčas dėl teisėto liudytojų pasirinkimo ir patikimumo. H. Šoluchai atvedus savo liudytojus, J. Simonavičius pareiškė, kad jie netinkami: *Светъки тые не-сумежики тамошныи ани суграничъники, але далекие суть люди и найближшый с них Бунакъ, тотъ, дей, в двухъ миляхъ отъ оное земли живетъ, а я, дей, готовъ поставити светъковъ годнейшихъ, суграничъниковъ и сумежъниковъ тамошнихъ*¹⁴⁵. PLS yra reglamentuoti liudytojų kriterijai: „dorais žmonėmis, šlėktomis, arba raštais, arba kitais tinkamiausiais žmonėmis, artimais kaimynais“¹⁴⁶; „šlėktos ir dori, neįtartini žmonės, kurie bus artimi kaimynai ir bendraėžiai, tie bus tinkamesni liudyti“¹⁴⁷.

Liudytojų skaičius buvo įvairus. 1529 m. nustatant Kostiuškos Teodorovičiaus ir Petro Tiškevičiaus žemių ribas, pastarasis turėjo 222 bendraribius liudytojus, tarp jų

142. Lietuvoje žinomos šventosios giraitės buvo saugomos ir nekertamos, drauge jos buvo ir tam tikras „riboženklis“. Žinomi atvejai, kai prūsai negyvenamas dykras sakralizuodavo ir laikė mirusiųjų buvimo erdve (T. Čelkis, „Nuo teritorinio ruožo prie linijos: sienų sampratos pokyčiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 22, Vilnius, 2008, p. 62). Taip pat žr. F. Guizard-Duchamp, „Les espases du sauvage dans le monde franc: réalités et représentations“, *Construction del'espace au Moyen Âge: pratiques et représentations*, Paris, 2007, p. 122–125.

143. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10*, nr. 55, p. 68. PLS nurodyti dorų liudytojų kriterijai: „tik lotynų arba graikų tikėjimo krikščionys. Tačiau iš tų krikščionių, kurie kiekvienais metais pas savo klebonus ar pas šventikus išpažinties eitų ir Komuniją priimtų, ir apylinkėse jokiais įtarimais nei nešlove, nei vagyste, nei klastojimu negarsėtų, tie turi būti prileisti byloje dėl žemės ir dėl žemės valdymo liudyti“ (PLS, p. 222, 8 sk. 5 str.). Analogiška norma yra ALS (žr. *СВКЛ 1566*, p. 162 (9 sk. 3 str.)).

144. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 256, p. 222.

145. *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 91, p. 64.

146. PLS, p. 218 (8 sk. 2 str.). PLS apibrėžti tinkamų liudytojų kriterijai – pastarieji turi būti Romos ir graikų tikėjimo krikščionys (ten pat, p. 222, 8 sk. 5 str.).

147. Ten pat, p. 220, 222 (4 str.). Šios normos yra ir kituose Statutuose: *СВКЛ 1566*, p. 162 (9 sk. 3 str.); *Статут Вялікага Княства Літоўскага, 1588: Тэксты. Даведнік. Катэнтарыі* [toliau – *СВКЛ 1588*], рэд. кал. І. П. Шамякін, А. І. Жураўскі, С. В. Кузьмін і др., Мінск, 1989, p. 336 (14 sk. 9 str.).

buvo 6 bajorai¹⁴⁸, o K. Teodorovičius – 171 liudytoją, tarp jų bajoro nebuvo nė vieno¹⁴⁹. XVI a. viduryje atribojant Skarulių bajorų valdas pasinaudota ne tik bylininkų liudytojais, bet, priešus Vilniaus vaivadienės Goštautienės ir kitų žemvaldžių žemes, remtasi jų valstiečių liudijimais¹⁵⁰. Kitais atvejais, nustatydami valdovo suteiktų žemių „teisingas“ ribas dykrose, pareigūnai apklausdavo vietos bendruomenes. Kai 1530 m. Pervalko valdytojas Kapčius Vasiljevičius rengėsi atriboti Leipalingio Pervalko žmonių ir J. Sapiegos žemes, jis surinko Pervalko ir kaimyninių valsčių žmones, žinančius tas ribas, juos prisaikdino, apklausė ir nustatė „nuo seno“ buvusias ribas¹⁵¹.

Be liudytojų, buvo remiamasi ir rašytiniais dokumentais. 1522 m. Žoludeko vietovės gyventojų Mošnių ir A. Chodkevičiaus ginče pastarasis teisėjams parodė turėtą žemių ribų aprašą¹⁵². 1529 m. bajorų M. M. Suchodolskio ir V. Volovnickio ginče dėl ribų pastarasis turėjo dokumentus, liudijančius ankstesnio teismo nuosprendį savo naudai¹⁵³. PLS minima, kad rašytiniai dokumentai (jie nurodyti pirmiausia) yra geresnis įrodymas nei liudytojai¹⁵⁴. Viename 1535 m. dokumente nustatant ribas sakoma: *А естли бы у в обудву сторон листов, ани знаковъ слышныхъ у границахъ не было, тогды, чие светки годнейшыи будутъ, том ку доводу будетъ принуишон*¹⁵⁵. 1542 m. komisoriai atribojo Kodenio dvarą, kurio plotus buvo užėmęs P. Sapiega. Iš pastarojo teisėjams pareikalavus dokumentų, įrodančių jo teises į tas žemes, šis jų neturėjo¹⁵⁶. Esant reikalui ar galimybei, teisingas „senas“ ribas padėdavo nustatyti pareigūnai, kurie liudydavo patys¹⁵⁷.

Liudytojai parodymus dėl ribų nustatymo duodavo be asmeninės priesaikos. Teisėjams nusprendus, kad šalies parodytos ribos yra teisingos (jų argumentai tvirtesni), šaliai buvo leidžiama prisiekti. 1522 m. dėl Žoludeko valdinių Mošnių ir A. Chodkevičiaus valdų ribų nustatymo teisėjai leido prisiekti A. Chodkevičiaus liudytojams (jų buvo 21), paskui su riba sutiko ir Mošniai¹⁵⁸. 1522 m. dalyvaujant valdovo pareigūnams ir kuopos teismui buvo nustatytos Vyžuonų bažnyčios dvaro ir J. Astiko valdų ribos. Prie nustatytų ribų leista prisiekti klebono Vaitiekaus

148. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 381, p. 316.

149. Ten pat, p. 317.

150. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 177, p. 158.

151. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 109, p. 167.

152. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 124, p. 188–189.

153. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 341, p. 283.

154. PLS, p. 220–222 (8 sk. 4 str.).

155. *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų bylų knyga*, parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė, Vilnius, 1999, nr. 367, p. 174.

156. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 223, p. 276; *Акты Брестского подкоморского суда*, nr. 2, p. 142–147 (1586 m.); nr. 5, p. 150–158 (1597 m.). ALS numatė, kad nustatant „teisingas“ ribas reikia remtis senoliais, liudytojais ir dokumentais (CBKЛ 1566, p. 132, 4 sk. 70 str.). Pasak I. Lappo, pakamario teismuose tikslingai remtasi dokumentais, jų ieškota pakamario teismų knygoje (žr. И. Лаппо, „Подкоморский суд“, p. 365).

157. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 66, p. 126; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 30, p. 84.

158. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 124, p. 188–189.

liudytojams: *заведши по тым границам, петнатцат ихъ, лепшихъ бояр и людей, на том присегнули*¹⁵⁹. 1529 m. P. Tiškevičiaus ir K. Teodorovičiaus valdų ribų nustatymo procedūroje pastarasis pristatė 171 liudytoją, o P. Tiškevičius – 222. Teismas P. Tiškevičiaus įrodymus laikė geresniais, todėl *и, подле ихъ свидетельства, допустили ихъ ку присяже, яко жъ тые светки вси – двесте и двадцат, и два чоловека, и шест шляхтичовъ – на том присягу вчинили*¹⁶⁰. 1530 m. K. Vasiljevičius Leipalingio Pervalko žmonių ir J. Sapiegos žemių riboms nustatyti surinko Pervalko ir kaimyninių valsčių žmones, žinančius tas ribas, pirmiau juos prisaikdino, apklausė ir nustatė ribas¹⁶¹. 1532 m. prireikus atriboti Žoroslavko dvaro žemes tarp karalienės Bonos ir J. Radvilos, pastarasis komisoriams parodė raštą, patvirtinantį žemės pirkimą, todėl teismas jį įpareigojo pristatyti 18 liudytojų ir iš jų išrinkti 6, kurie prisiektų patvirtindami tų žemių ribas¹⁶².

PLS fiksuotas liudytojų atrankos būdas: šalis, kuriai teismas leido rodyti ribas, pristato aštuoniolika liudytojų, jie atvedami grupelėmis po tris, iš jų kita šalis išsirenka po vieną ir taip iš aštuoniolikos išrenkami šeši¹⁶³. ALS nurodoma, kad iš aštuoniolikos reikia išrinkti šešis (*а тотъ бы межы тыми осмнадцатма сведками необралъ шести*)¹⁶⁴. Pagal TLS iš devynių liudytojų reikia atrinkti tris¹⁶⁵. Taip bylą laimėjusi šalis su liudytojais prisiekdavo, apeidavo ir paženklindavo ribas. Be to, jei ginčijamos ribos yra keliose vietose, pagal PLS ir ALS pats savininkas su savo liudytojais privalo prisiekti prie kiekvienos ežios, bet liudytojai, prisiekę prie pirmos ežios, prie kitos ežios liudyti jau nebegali¹⁶⁶. Šią išimtį galima aiškinti tuo, kad pažeistoms ribų dalims esant toli vienai nuo kitos, dalis liudytojų jau negali būti bendraribiai.

Ribų lokalizavimo procedūra atskleidžia gyventojų kolektyvinę erdvės sampratą. Liudytojų skaičius buvo įvairus, bet visada daugiau nei du asmenys. Minėta, kad galbūt „neformaliai“ paliudydavo ir kaimynų – „bendraribių“ – valstiečiai. Kai kuriais atvejais lokalizuoti ribas padėdavo patys pareigūnai. Dokumentuose esama abstrakčių posakių – „jie parodė“, „žmonės nuvedė“. Nors Lietuvos Statutuose kalbama apie konkrečius liudytojų skaičius, praktika byloja, kad pagal susiklosčiusias

159. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 41, p. 69.

160. Ten pat, nr. 381, p. 317.

161. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 109, p. 167.

162. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, nr. 147, p. 186. Kiti to pavyzdžiai: *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 177, p. 157–158; nr. 256, p. 222; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 223, p. 276.

163. PLS, p. 222 (8 sk. 5 str.). Aštuoniolika liudytojų minima ir kituose PLS straipsniuose (ten pat, p. 218, 1 str.: „тогда мають с obu сторон по осминадцати светков перед правом поставити; и кого найдуть судьи ближшого ку доводу [...] маеть з шести светки а сам семей на всем присягати“; p. 232, 15 str.: „если бы он подлуг права поставил осмнадцать светков, а тот бы межы тыми осмнадцатма светки не обобрал шести, годных веры“).

164. *СВКЛ 1566*, p. 162–163 (9 sk. 4 ir 6 str.).

165. *СВКЛ 1588*, p. 260 (str. 12); p. 261 (str. 15).

166. PLS, p. 222 (8 sk. 5 str.); *СВКЛ 1566*, p. 163 (9 sk. 6 str.). Žr. konkretų 1542 m. pavyzdį, kai komisoriai atribojo Dauspūdės dykrą (*Акты о копных судах*, nr. 774, p. 302).

aplinkybes jų skaičius galėjo siekti kelis šimtus. Pasak Vytauto Raudeliūno, kolektyvinė priesaika buvo aktuali siekiant eliminuoti galimybę kuriam nors iš prisiekiančiųjų melagingai prisiekti individualiai¹⁶⁷. Prisiekiančiųjų skaičius rodo atsakomybę prisiimančių žmonių skaičių, bet „teisingų“ ribų lokalizavimas, kaip leidžia teigti minėtos prielaidos, buvo dar gausesnių liudytojų ir jų parodymų rezultatas.

Nustatytos ribos dažniausiai būdavo aprašomos, tai byloja minėti ribų ginčų atvejai, kai įrodinėjant pateikiami turimi rašytiniai dokumentai. 1517 m. dokumente, liudijančiame K. Vasiljevičiaus įvesdinimą į Perelamo girią (įvesdino Jurgis Jonaitis Zaberezinskis), nurodytos ribos ir minimas valdytojui suteiktas nuosavybę patvirtinantis raštas: *завель и ограничилъ [...] ему дал сес мои листь и з моею печатью*¹⁶⁸. Kitais atvejais, kai šalys pačios taikiai susitardavo ir nusistatydavo valdų ribas, buvo stengiamasi tai dokumentuoti raštiškai, paskui kreipiamasi į valdovą arba pareigūnus dėl ribų patvirtinimo. 1522 m. valdovas patvirtino Ainos vietininko pono Jackaus Ratomskio įvairius žemių pirkimus ir Belarucko dvaro dalybas su Pesliakavičiais, kurio ribas jie patys nustatė ir aprašė: *судей своих там выводили и границы свои перед тыми судьями обводили [...] и том дель они межи собою вчинившы, и границы поделали, и в листех делчыхъ тые границы собе выписали*¹⁶⁹. 1523 m. valdovas patvirtino Martyno, Bogušo ir Mackaus Zarankavičių valdų pasidalijimo dokumentą, kuriame buvo ir ribų aprašas¹⁷⁰. Tais atvejais, kai ribas nustatydavo patys žemvaldžiai, siekta gauti „fakto“ juridinį patvirtinimą iš pareigūnų ar valdovo.

Ribų žymėtojai

Žinių apie ribų ženklinimą ir ženklintojus to meto šaltiniuose randama nedaug. Valstybės pareigūnams lokalizuojant žemių ribas, dažnai (bet ne visada) jos būdavo sykiu ir ženklinamos. 1525 m. valdovo pareigūnai atribojo Nerevo dykrą Belsko giriose, ir dokumente yra pareigūnų nurodymai: *у стоячом дереве, а мижы тыми гранми чотыры копъцы закопати*¹⁷¹. Panašūs pareigūnų nurodymai minimi 1529 m. ribonėje: *з другое стороны тый суди грань казали вырубати*¹⁷². 1529 m. atribojant Topčikalų, Košelių ir Vervečkų dvarus Belsko paviete, jų ribos buvo paženklintos (*копъцы закопали, и гран поновили*)¹⁷³. Taip pat buvo ir 1542 m., komisoriams atribojus Smedinio kaimo žmonių žemes (*копъцы закопали*

167. V. Raudeliūnas, „Priesaika kaip įrodymas senojoje Lietuvos teisėje (XIII–XIV a. pr.)“, *Socialistinė teisė*, nr. 1, Vilnius, 1974, p. 54.

168. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 75, p. 132–133.

169. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 17, p. 54.

170. Ten pat, nr. 55, p. 78–79. ALS nurodoma, kad pakamario teismui atribojus žemes, turi būti surašomas jų atribojimo dokumentas (*CBKL 1566*, p. 132, 4 sk. 70 str).

171. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 456, p. 365.

172. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 381, p. 317.

173. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 30, p. 85.

и границы зарубали)¹⁷⁴. Tačiau kitais atvejais ribos būdavo pirmiau nustatomos (išsprendžiami ginčai), vėliau jas pažymėdavo atvykę kiti pareigūnai. 1496 m. nagrinėtas ginčas tarp Železnickių ir P. Ugrovskio dėl žemių ribų Dorogiskyje. Železnickiai, atpasakodami ankstesnius įvykius, teigė, kad anksčiau, dar esant gyvai P. Ugrovskio motinai, valdovas Kazimieras paskyrė Joną Nasutaitį ir Joną Iljiničių nustatyti ribų. Liudytojai teigė, kad dar ponas Nacas anksčiau buvo ten nuvykęs ir nustatė ribą tarp Ugrovskių ir Železnickių valdų. Tąsyk ponia Ugrovska (teismo sprendimas, matyt, buvo jos naudai) išvyko apvažiuoti šitų ribų. Ginčą sprendžiantys teisėjai šiam reikalui atsiuntė vaznį, kad šis iškaltų ribų ženklus, bet Ugrovska neleido jam iškirsti ženklų ir jį atšaukė. Todėl vietoj vaznio ženklinti ribų atvyko J. Nasutaitis ir I. Iljiničius, kurie, dalyvaujant liudytojams, apvažiavo ribas ir „sudėjo“ ženklus¹⁷⁵. Panašiai buvo 1542 m. Vosylius Grinkevičiaus ir Vosylius Ukolovo ginčiuose dėl Putčino kaimo žemės: teismas nusprendė, kad dalyvaujant vižui ir vietos žmonėms turi būti nustatomos žemių ribos, kurios buvo fiksuotos ankstesniame teismo dokumente¹⁷⁶.

Šaltiniuose mažai duomenų, kurie atskleistų, kas konkrečiai ženklino ribas. Iš cituojamų dokumentų galima daryti prielaidą, kad tai darė patys žemių savininkai. Pavyzdžiui, 1529 m. attribojant žemes: *иж предокъ Суходолского Янъ Германовичъ зъ ездоки: Костюшъком Бабаю а с Енкомъ Володковичом, а зъ Гавърилом Занковичомъ, а с приеждчымъ Дедеркиничом, съ суда князя Михайлова выеждчали тое земли межы ними розрубливати, и, розехавъшы тую землю, сам тотъ Янъ Гармановичъ своею рукою первый рубеж зарубаль, и до конца тую границу межы собою въчынили*¹⁷⁷. Šiuo atveju vieną ženklą savo rankomis padarė žemės savininkas, o kas ženklino kitus? 1496 m. dokumente dėl S. Železnickio ir P. Ugrovskio žemių atribojamo nurodyta, kad ribą nustatę pareigūnai jos paženklininti atsiuntė vaznį, o vėliau išėjo taip, kad ribą ženklino patys teisėjai¹⁷⁸. 1522 m. valdovo rašte Brastos bajorai Packovai minima, kad atvyks pareigūnai ir padalys tarp jos ir V. Čižo bei S. Turavičiaus ginčijamas žemes taip, kaip jų ginčą buvo išsprendęs A. Goštautas. V. Čižui ir S. Turavičiui valdovas buvo paskyręs tris dalybininkus, o Packova dalybininkus turėjo pasirinkti pati (*маете вы з obu сторон на то делчыхъ взяти и на тыи земли вывести*)¹⁷⁹. 1529 m. sprendime dėl bajoro Vosylius Volavnickio ieškinio bajorui Mikalojui Suchodolskiui dėl žemių ribų pažeidimo teigiama, kad ribas buvo nustatęs ankstesnis teismas. Jas žymėjo raikytojas Jonas Germanavičius su eigūnais (*зъ ездоки*) Kostiuška Babajumi, Sienka

174. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 256, p. 222.

175. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6*, nr. 568, p. 335.

176. *Lietuvos Metrika (1542). 11-oji Teismų bylų knyga*, nr. 1, p. 5.

177. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 341, p. 283.

178. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6*, nr. 568, p. 335.

179. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11*, nr. 106, p. 113.

Valadkevičiumi, Gavriła Zankovičiumi ir Dederkiničiumi, kurie teismo paliepinu nuvyko į tą žemę ir ją *розърубливати, и, розъехавшыи тую землю, самъ тот Янъ Германовичъ своею рукою первыи рубежъ зарубилъ*¹⁸⁰. 1542 m. dokumente komisoriams dėl Kodenio dvaro žemių atribojimo, nurodyta: *отехали то к рукамъ нашимъ господарьскимъ и копъцы закопали*¹⁸¹. 1569 m. paminėti žemes matuojantys matininkai: *A tak chcemy mieć, iżby wierność twoja wząwszy jakiego miernika, tam na ten zaścianek zjachał i jako go wiele włók będzie, dostatecznie rozmierzywszy i w rejestrz wpisawszy, temu poddanemu naszemu*¹⁸². Pasak I. Lappo, pakamario teismo dokumentuose minimi meistrai „ženklakasiai“ (*копачъ*), sukasinėjantys žemių kauburius – kapčius, medžiuose ar akmenyse kapojantys ir raižantys ženklus¹⁸³. ALS ir TLS nurodyti riboženklių „paženklinimo“ įkainiai: už kiekvieno didelio „kampinio“ valdos lauko kapčiaus supylimą mokėti po 24 lietuviškus grašius, o už vidurinį (t. y. esantį ribos dalies „linijoje“) kapčių – 12 grašių; už vieną raštą – 2 grašius, už įrašymą į teismo knygas – 1 grašį ir t. t.¹⁸⁴ Jei buvo numatyti mokesčiai raštininkui už dokumentų surašymą, atitinkami mokesčiai už ženklinimą, nors ir mokami pakamariui, kuris juos veikiausiai paskirstydavo, verčia manyti, kad buvo atskiri ženklinimo darbus vykdantys asmenys, kuriems ir atitekdavo minimas atlygis, juolab kad valstybės sienų žymėjimo atvejais apie tokius ženklintojus šaltiniuose irgi užsimenama¹⁸⁵. Remiantis šiais duomenimis, galima teigti, kad tam tikri pareigūnai riboms ženklinti buvo, bet veikiausiai tik XVI a., kai LDK pradėjo veikti institucijos, sprendžiančios žemėvaldos klausimus.

Išvados

1. Gyventojų skaičiaus augimas, kolonizacijos plėtra teritorijose, individualios žemės nuosavybės apsaugos poreikis sąlygojo žemės ribų žymėjimą ir jų nustatymo būdus. Pirmosios „ribos“ buvo miškų masyvai, pelkės, ežerai, upės ir kiti geografiniai objektai, įsispraudę tarp gyvenviečių, kurios skyrė tiek individualias gyventojų žemių valdas, tiek bendro naudojimo naudmenis (*almendas*). Tankiau gyvenamose teritorijose ribos buvo būtinos „kaimyninėms“ valdų nuosavybėms atskirti ir apsaugoti.

2. Vytauto laikų donacijose atsiskleidžia ankstyvoji žemių valdų ribų samprata. Dokumentuose minimų žemių valdų lokalizacija atitinka tam tikrus geografinių

180. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, nr. 60, p. 98.

181. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 223, p. 277.

182. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 52 (1569–1670). Užrašymų knyga 52*, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 2004, nr. 70, p. 65; nr. 90, p. 75.

183. И. Лаппо, „Подкоморский суд“, p. 396.

184. *СВКЛ 1566*, p. 133 (4 sk. 70 str.); *СВКЛ 1588*, p. 257 (9 sk. 9 str.).

185. Pvz., 1473 m. LDK ir Livonijos sienų delimitacijos akte minima, kad, komisoriams lokalizavus ribas ir dėl jų sutarus, abi šalys turės atsiųsti meistrus, kurie paženklintų sieną (žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*, parengė E. Banionis, Vilnius, 1993, nr. 125, p. 236).

objektų orientyrus: nurodoma upė, ežeras, giria, prie kurių plyti valda. Šie donacijose minimi geografiniai objektai buvo pirmieji valdų „riboženkliai“ – abstrakčios ribos, žyminčios valdų gaires retai gyvenamose teritorijose. Tikslus atribojimas buvo aktualus tankiai gyvenamose teritorijose, nes atskyrė „vertingesnes“ žemių nuosavybes, buvusias, pavyzdžiui, gyvenvietėse. Vytauto laikų dokumentai liudija, kad ribos buvo nustatomos naudojant dirbtinius ženklus.

3. Žemių ribų sampratos kaita ir ženklinimo intensyvumas pastebimas XV a. pab. – XVI a. pr., prasidėjus LDK vidinės kolonizacijos plėtrai. Ribos tapo būtina žemės nuosavybės apsaugos priemone, liudijančia teisę į žemę. Jei ribos skirdavo valdą nuo dykrų – valdovui priklausančių „niekieno“ žemių, jos buvo kontrolės priemonė, leidžianti monarchui varžyti savivaliavimą žemėvaldoje.

4. Ribų nustatymas atskleisdavo „senų“ ir „naujų“ gyvenamų teritorijų struktūros kaitą ir erdvinio sambūvio „samplaiką“, tai rodė dokumentuose minimos „senos“ ir „naujos“ žemių ribos. Gyvenamų teritorijų struktūros kito lėtai, bet ribos, kas kartą pažymimos papildomais ženklais, pamažu panėšėjo į „linijas“. Seniausi paplitę dirbtiniai riboženkliai buvo *ežios*. Ribos taip pat ženklintos ženklais medžiuose, kapčiais – sukastais žemių kauburiais. Iškalamais ženklais ženklinti akmenys, jie tiko ribas žymėti šlapiose vietose. Atstumai matuoti myliomis, varštais, virvėmis ir pan., plotas – lunkais, margais, valakais.

5. Pirmosios ribos klostėsi spontaniškai, jas nustatydavo patys gyventojai viešai susitardami, dalyvaujant liudytojams. Tai buvo paremta „pirmos rankos teisės“ norma: kas pirmas užima žemę, tas ją valdo. XVI a. bendrarišiams susitarus dėl ribų, kreiptasi į valdovą (pareigūnus) prašant jų patvirtinimo. Kitais atvejais valdas atribodavo valdovo paskirti asmenys: dvarionys, tarnybininkai, vietininkai, teisėjai. Po 1564–1566 m. teisminės reformos žemių ribas nustatydavo teismai. Paskirti pareigūnai neblogai pažinodavo apylinkes, kuriose vykdavo atribojimo procedūra, nes dažniausiai jie būdavo vietos pareigūnai. Iš kitur atvykę teisėjai bendradarbiaudavo su vietiniais.

6. Sutartu laiku pareigūnai (teisėjai) ir žemių savininkai susirinkdavo į ribonę. Dalyviai apeidavo ribas atitinkamomis dalimis, derėdavosi ir ginčydavosi dėl jų lokalizacijos. Šalys savo teiginius argumentuodavo, pristatydavo liudytojus: senyvo amžiaus dorus žmones, bendrarišius. Liudytojų skaičius galėjo siekti šimtus žmonių. Įrodymuose remtasi ir dokumentais, pareigūnų arba teisėjų parodymais. Nustatant ribas, siekta „surasti senąsias“ ribas, todėl buvo reikšminga „senovės“, „senųjų ribų“ samprata, susijusi su pirmumo („pirmos rankos“) teise į žemę.

7. Teisėjams išsprendus ginčą, laimėjusiai šaliai būdavo leidžiama prisiekti, paskui jos ženklintos. Nors PLS ir ALS reikalavo 6, o TLS – 3 liudytojų, dažnai prisiekiančių liudytojų skaičius būdavo daug didesnis. 1529 m. P. Tiškevičiaus žemių ribų nustatymo procedūrai leista prisiekti 222 liudytojams.

8. Plintant rašto kultūrai ir dokumentų galiai, ribas siekta dokumentuoti aprašymais. Tais atvejais, kai šalys pačios taikiai susitardavo ir nustatydavo valdų ribas, buvo stengiamasi jas dokumentuoti raštiškai, o paskui gauti patvirtinimą iš valdovo ar jo pareigūnų.

9. Valstybės pareigūnams lokalizuojant žemių ribas, kartais jos būdavo sykiu ir ženklinamos. Kitais atvejais ribos būdavo pirmiau nustatomos (išsprendžiami ginčai), o pažymėdavo jas vėliau atvykę kiti pareigūnai. Kai kada ribas ženklindavo patys žemių savininkai. XVI a. antrosios pusės dokumentuose minima atskira „specialistų“ grupė – matininkai. ALS ir TLS numatyti atlygio už ribų ženklinimą įkainiai byloja, kad ženklinimas buvo specialių pareigūnų darbas.

GRAND DUCHY OF LITHUANIA PRIVATE LAND-OWNERSHIP LINES SETTING AND MARKING IN THE 14th – 16th CENTURIES

Tomas Čelkis

Summary

This article discusses the conception of private land-ownership line in Grand Duchy of Lithuania, and its marking process in the 14th–16th centuries. The lines define procedure analysis indicated, that it was possible to land-owners to agree about their domain borders without the interference of authority. In case of disagreement, Lord's officers or court were in charge to solve the problem. Officers marked border lines and if the Lord granted someone with the land. Article discusses the line marking procedure, all necessary measures and means, with reference to which the “true” line was settled. Special group of service people, who marked lines, is also illustrated by this research.